

ALPER BİLGİLİ

BİLİM NE DEĞİLDİR?

YENİ ATEİST TEZLERİN
BİLİMSEL VE TARİHSEL
ELEŞTİRİSİ

GENİŞLETİLMİŞ VE GÜZDEN GEÇİRİLMİŞ
6.
BASKI

TİMAŞ
T

i y i k i k i t a p l a r v a r . . .

TİMAŞ YAYINLARI

İstanbul 2026

---

timas.com.tr

BİLİM NE DEĞİLDİR?
Yeni Ateist Tezlerin Bilimsel ve Tarihsel Eleştirisi

Alper Bilgili

Sosyal Bilimler - Bilim Tarihi

TİMAŞ YAYINLARI | 6523
Sosyal Bilimler - İnceleme Araştırma Dizisi | 50

EDİTÖR

Kadir Güven
Feyzullah Ünnü

KAPAK TASARIMI

Hüseyin Özkan

İÇ TASARIM

Nur Kayaalp

1. BASKI

Doğu Kitabevi 2017, İstanbul

6. BASKI

Nisan 2026, İstanbul

ISBN

ISBN: 978-605-08-4962-2

9 786050 849622

TİMAŞ YAYINLARI

Bahçelievler Mah. Zübeyde Hanım Cad. No: 8
Üsküdar / İstanbul Telefon: (0212) 511 24 24

timas.com.tr

timas@timas.com.tr

timasyayingrubu

Kültür Bakanlığı Yayıncılık

Sertifika No: 45587

BASKI VE CİLT

Pelikan Basım

Kayaşehir Mah. Ulubatlı Hasan Cad. Blok 2H Kapı No: 19

Başakşehir / İstanbul

Telefon: (0212) 613 79 55

Matbaa Sertifika No: 40619

YAYIN HAKLARI

© Bu yayının tüm hakları anlaşmalı olarak Timaş Basım Ticaret ve Sanayi Anonim Şirketine aittir. 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu uyarınca hiçbir şekilde basılı ya da dijital olarak kopya edilemez, çoğaltılamaz, yayınlanamaz. Bu yolla üretilmiş kopyalar bulundurulamaz. Tanıtım amacıyla kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

BİLİM NE DEĞİLDİR?
Yeni Ateist Tezlerin
Bilimsel ve Tarihsel Eleştirisi
ALPER BİLGİLİ

ALPER BİLGİLİ

Alper Bilgili, lisans ve yüksek lisans eğitimini Boğaziçi Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde tamamladı. Doktora derecesini İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde yazdığı "Sosyal Etkenlerin Bilimsel Bilginin Oluşumundaki Rolünün Analizi: Kuhn ve Güçlü Program Örneği" başlıklı teziyle 2013 yılında elde etti. Doktora sonrası çalışmalarını İngiltere'de, Leeds Üniversitesi'nde, bilim tarihi ve bilim felsefesi alanlarında sürdürdü, doçentlik derecesini 2018 yılında aldı. 2017-2022 yılları arasında İngiliz Bilim Tarihi Topluluğu (*The British Society for the History of Science*) Uluslararası Danışma Kurulu'nda yer alan Alper Bilgili, Uluslararası Bilim ve Din Topluluğu (*International Society for Science and Religion*) Fellow üyesidir. Acıbadem Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde öğretim üyesi olarak görev yapan yazarın *Darwin ve Osmanlılar* ve *Bilim Susunca* isimli kitapları bulunmaktadır.

Seçme Yayınlar

- Bilgili, Alper. "Darwin in the Turkish Parliament: Darwinism and Political Rhetoric in the Post-1997 Era". *Theology and Science*, 24,1 (2026): ss. 109-126.
- Bilgili, Alper. "Science at the Service of Scientism? How the Evrim Ağacı (tree of Evolution) Website Shapes Turkish Discussions on Science and Religion". Alexander Hall ve Will Mason-Wilkes (der.), *Most Adaptable to Change: Evolution and Religion in Global Popular Media* içinde, ss. 189-200. (Pittsburgh: University of Pittsburgh Press, 2024).
- Bilgili, Alper. "Retrospectives: Uses of history of science in the late Ottoman Empire and early Republican Turkey". *British Journal for the History of Science*, 53, 1 (2020): ss. 109-117.
- Bilgili, Alper. "Beating the Turkish hollow in the struggle for existence: Darwin, Social Darwinism and the Turks". *Studies in History and Philosophy of Biological and Biomedical Sciences*, 65 (2017): ss.19-25.
- Bilgili, Alper. "An Ottoman Response to Darwinism: İsmail Fennî on Islam and Evolution". *British Journal for the History of Science*, 48, 4 (2015): ss. 565-582.
- Bilgili, Alper. "Sosyal Darwinizm". Nuri Tınaz (der.), *Sosyal Bilimler Ansiklopedisi* içinde, s. 99. (Ankara: TÜBİTAK Bilim Yayınları, 2021).

Alp'e..

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ / 11

1. GİRİŞ / 15

- Bu Kitap Neyi Amaçlıyor? / 15
- Bu Kitapta Ne Hedeflenmiyor? / 18
- Böyle Bir Çalışmaya Gerek Var mıydı? / 27
- Fletcher'ın Laneti / 28

II. YENİ ATEİZM VE DİN / 29

- Biyoloji Laboratuvarı ve Uzay Gemisi / 29
- "Kötülüklerin Anası" Olarak Din / 35
- Dine Özgürlük? / 46
- Dinin Panzehiri Olarak Bilim / 48
- Dawkins à la Turca / 53

III. YENİ ATEİSTLERİN BİLİM ANLAYIŞI / 54

- Bilimin Rehberliği / 54
- Değersiz Bir Uğraş Olarak Sosyoloji / 63
- Bilimsel Olmayan Bilgi / 79
- Bilim ve Etik / 82
- Ahlak ve Motivasyon / 89
- Bilim ve Anlam / 94

IV. TOPLUMUN DÜŞMANI OLARAK DİN / 98

- Dinlerin Kökenleri Üstüne / 98
- Dinler ve Şiddet / 105
- Ulus Devletler ve Din / 109
- Kuran ve Savaş / 117
- Terör ve İslam / 124

Teröristlerin İslam Bilgisi ve Dindarlığı Üzerine Bir Not / 130

Üstünlük, Şiddeti Meşru Kılar Mı? / 134

Dinlerin Bilimi Engellediği İddiası / 139

Şengör'ün İnancı ile
Bilimsel bir Teori Çatışır mı? / 146

Sekülerleşme ve Bilim / 151

Sekülerleşme ve Bilim Dışı Faktörler / 155

Sekülerleşme Tartışmaları ve İndirgemecilik / 161

“Rasyonel” Toplumlar Her Konuda Rasyonel midir? / 166

Cehalet ve Dine Yönelim / 170

Dogma ve Kaçınılmaz Bir Çatışma Tarifi / 176

Duygular, İnanç ve İnançsızlık / 183

Din ve Tutuculuk Üzerine Birkaç Örnek / 190

Diğer Bilgi Türlerinin Dinlerin Yorumuna Etkisi / 192

Bilim ve Dogma / 196

Osmanlılar ve Bilim / 198

Osmanlı'da Teknoloji Karşıtlığına Dair Bir Not / 208

Teknoloji ve Toplumsal Fayda / 213

Bilim ve Din Dışı Etkenler / 218

Tekâmülün Zirvesi: Bilim İnsanlığı / 222

Demokrasi ve Din / 226

V. TARİHİN ŞAHİTLİĞİ / 228

Dua ve Veba / 231

Darwinizm ve Tanrı / 237

Darwinizm'in İddiası Nedir? / 242

Darwin ve Dini İnançlar / 243

VI. SONUÇ / 258

KAYNAKÇA / 266

Gazali'nin eserinde matematik ve sayılarla uğraşmanın şeytan işi olduğuna dair bir iddia vardır. [Bu görüş neticesinde İslam dünyasındaki] tüm bilimsel teşebbüs çökmüş ve bir daha asla toparlanamamıştır.

Neil deGrasse Tyson

[Güneş ve Ay tutulması ile ilgili] meseleler, kesinlik arz eden geometrik ve aritmetik delillere dayanmaktadırlar ve dolayısıyla şüpheye yer bırakmazlar. Bu nedenle, bu delilleri inceleyen, onları kavrayan ve böylece her iki tutulmanın zamanı, kapsamı ve süresi hakkında bilgi edinen bir kişiye, bunun dine aykırı olduğu söylenirse, böyle biri bu bilime değil, dine kuşku ile bakacaktır. Dini, dine uygun olmayan şekilde savunanların verdiği zarar, dine doğru şekilde saldıranların verdiğienden daha büyüktür. Dedikleri gibi: “Akılcı bir düşman, cahil bir dosttan iyidir.”

Gazali (*Tehâfütü'l-Felâsife*)

ÖNSÖZ

İskoç seyyah Charles MacFarlane, 1828'de İstanbul'a gerçekleştirdiği ziyaretinden sonra kaleme aldığı eserinde, sıradan Türklerin bilime ve sanata karşı hiçbir ilgi duymadıklarını şaşkınlıkla aktarır.¹ Fransız oryantalist Constantin Volney de benzer bir şekilde, Osmanlı'da sıradan insanların astronomiye, sadece falcılıkla ilişkili olduğu sürece ilgi duyduklarını anlatır.² Kuşkusuz bu aktarımların dönemin siyasi ve sosyal gündeminden ve yazarlarının ajandalarından ne denli etkilendikleri tartışmaya açıktır. Bir an için tartışmanın o boyutunu göz ardı edelim ve bugüne gelelim. Bu aktarımlarla karşılaşan bizler, o dönem insanının bilimle bu kadar az ilgili olduğunu okuyunca ne hissederiz? Muhtemelen üstenci bir bakışla bu durumu yadırgar, bilimin çok daha fazla ilgiyi ve saygıyı hak ettiğini iddia ederiz. Peki, bu iddiada bulunan bizlerin bilimle ilgisi ne düzeydedir? Klişeleşmiş söylemler bir kenara bırakılırsa, günümüzde de çoğumuzun bilimle haşır neşir olduğu, Viktoryan dönemde yaşamış bazı İngilizler gibi evlerimizde amatörce bilimle uğraştığımız, başka şehirlerdeki bilim sergilerine katıldığımız, çay sohbetlerinde bilimsel buluşları tartıştığımız söylenebilir mi?³ Bırakın sokaktaki insanı, C.

1 Charles MacFarlane, *Constantinople in 1828, II. Cilt* (Londra: Saunders and Otley, 1829), s. 173.

2 Constantin Volney, *Travels Through Syria and Egypt, II. Cilt* (Londra: G. G. J. and J. Robinson, 1788), s. 443.

3 James A. Secord, *Victorian Sensation: The Extraordinary Publication, Reception, and Secret Authorship of Vestiges of the Natural History of Creation* (Chicago: The University of Chicago Press, 2000), s. 163.

P. Snow'un 1959'da yayımlanan *İki Kültür* isimli eserinde ümit ettiği gibi sosyal bilimcilerin doğa bilimleri hakkında temel düzeyde bir bilim okuryazarlığına sahip olduğu iddia edilebilir mi?⁴ Kanaatim, Türkiye'de halk arasında bilime duyulan ilginin söylem düzeyinde kaldığı, sokaktaki insanın bilimle derin bir ilişki içerisinde olmadığı, toplumun büyük bir kesiminin temel bilimsel okuryazarlık anlamında ciddi eksikliklerinin bulunduğudır.

Avrupa Komisyonu tarafından 2021 yılında 38 ülkede yürütülen kapsamlı çalışma, bu kanaati destekleyen ilginç veriler sunuyor. Araştırma çerçevesinde bilimle ilgili genel kültürü ölçen 11 soruya verilen cevaplar incelendiğinde Türkiye'nin genel bilim okuryazarlığında Avrupa'nın en kötü ülkelerinden birisi olduğu görülmektedir. İlginç olan, ankete Türkiye adına katılan bu kişilerin, bilimsel konulardaki bilgisizliklerine karşın bilime ve bilim insanına son derece büyük anlamlar yüklemiş olmalarıdır. Örneğin "bilim insanları güvenilirdir" önermesine Fransızların %60'ı, Avusturyalıların %60'ı, Almanların %59'u katılırken Türklerin %85'i bu önermeyi desteklemiştir. Bu anlamda Türkiye, Birleşik Krallık ve İzlanda ile birlikte bilim insanlarına en çok güvenen Avrupa ülkesidir. Yine benzer bir şekilde, "Bilim insanları, insanlar için neyin doğru olduğunu en iyi bilen kişilerdir" önermesine en çok katılanlar %78 ile Türkler olmuştur. İsviçreli katılımcıların ise sadece %29'u bu önermeyi desteklemiştir. (Bir dönem reklamlarda sıklıkla kullanılan "İsviçreli bilim insanları" klişesini düşününce, bu veri muhtemelen çoğumuza daha da garip gelecektir.) Son olarak bilim insanlarının dürüst olduğunu düşünenler arasında da Türklerin %82 ile İzlandalılar ile beraber zirvede yer aldığını görüyoruz.⁵ Sonuç olarak, bu verilere bakarak, bilimin

4 Bakınız; C. P. Snow, *İki Kültür*, çev. Tuncay Birkan (Ankara: Tübitak Popüler Bilim Kitapları, 2010).

5 European Commission, "European Citizens' Knowledge and Attitudes Towards Science and Technology", *Eurobarometer* 516, 2021, http://europa.eu.int/comm/public_opinion/archives/eb/ebs_154_en.pdf.

bir toplumdaki prestiji ile bilim konusunda bilgi sahibi olmanın her zaman ilişkili olmadığını ifade edebiliriz.⁶

Bu kitapta, sadece Türkiye’de değil “modern” ve “modernleşen” toplumlarda bilime yüklenen bu anlam ve görevden yola çıkarak bilimin doğasını, amaçlarını, meşru sınırlarını ve özellikle de din ile ilişkisini tartışmaya açmayı hedefliyorum. Neden mi? Her şeyden önce bu sorulara doğru cevaplar vermenin pratik faydalarından bağımsız, doğamıza ve hakikate olan bir borcumuz olduğuna inanıyorum.⁷ Bununla beraber bilmeye atfedilen bu tür bir önem, bilgiyi faydayla ilişkilendiren bizlerin dünyasında garipsenecek, küçümsenecek belki de samimi bulunmayacaktır.⁸ Öyleyse biraz da bu çalışmanın amaçladığı pratik faydalardan bahsedelim. Her şeyden önce, bilimin ideolojik bir araca dönüştürülmesi ve ideolojik kaygılarla yıpratılması durumunda, uzun vadede toplum nezdinde itibarsızlaştırılabileceğinden endişe ediyorum.

6 Türkiye’de bilime biçilen rolün değişen seyrini başka çalışmalarımda tartıştığım için burada çok fazla detaya girmeyeceğim, bununla beraber bilimin, toplumumuzdaki bilgi eksikliğine rağmen bu kadar saygı görmesinin tarihsel nedenleri olduğunu belirtmeden geçemeyeceğim. Doğa bilimlerinin Jön Türkler ve sonrasında Cumhuriyet eliyle birlikte doğayı tanımamızı sağlayan bir araç olmanın çok ötesine geçtiğini, geniş kitlelerce toplumsal meseleler de dâhil olmak üzere her türlü sorunun çözümü, her konuda başvurulması gereken bir –hatta çoğu zaman tek– hakem olarak görülmeye başlandığını belirtmek gerekiyor. Bununla eş zamanlı ve bağlantılı olarak Geç Osmanlı ve Cumhuriyet tarihi boyunca bilimin farklı ideolojilerin ve metafizik pozisyonların sözcüsü olmaya zorlandığına da şahitlik etmekteyiz. Daha detaylı bir analiz için bakınız; M. Şükrü Hanioglu, “Blueprints for a Future Society: Late Ottoman Materialists on Science, Religion, and Art”, Elisabeth Özdalga (der.), *Late Ottoman Society: The Intellectual Legacy* içinde (Londra: Routledge Curzon, 2005), ss. 28-116; Alper Bilgili, “Retrospectives: Uses of History of Science in the Late Ottoman Empire and Early Republican Turkey”, *British Journal for the History of Science*, 53, 1, 2020, ss. 109-117.

Bilime biçilen aydınlatıcı ve uyandırıcı role örnek olarak bakınız; Abdullah Cevdet, “Kastamonu’da Kurun-i Vusta”, *İctihad*, 58, 1913, ss. 1271-1274; İbrahim Temo, “Darwin’in Ellinci Ölüm Yılı Dönümü”, *İctihat*, 347, 1932, s. 5736.

7 Bakınız; Aristotle, *Nicomachean Ethics*, çev. Robert C. Bartlett ve Susan D. Collins (Chicago: The University of Chicago Press, 2011), ss. 7-8.

8 Bakınız; Stephen David Ross, *Metaphysical Aporia and Philosophical Heresy* (New York: State University of New York Press, 1989), s. 90.

Bilhassa bazı muhafazakârlar arasında irrasyonel ve rölativist teorilerin son dönemlerde ilgi görür olması bu endişemi destekler niteliktedir.⁹ Bu konudaki kafa karışıklığının giderilmesinin sadece muhafazakâr okurlara değil, seküler okurlara da katkı sunacağını; onların buradaki bilgiler ışığında, din ve bilim ilişkisine dair bazı klişelere daha temkinli yaklaşmaya başlayacağını ümit ediyorum. Burada anlatılanlar onların temel pozisyonlarını değiştirmese de –ki kitabın önceki baskılarına gelen yorumlar insanların bu hususta düşündüğünden daha açık görüşlü olduğunu ispatlar nitelikteydi– tartışmanın daha sağlıklı bir zeminde yapılmasına katkı sunacağı ümidindeyim.

Kitapta Yeni Ateistlerin görüşlerini, bilimin doğası ve sınırları üzerine bir tartışma başlatmak, böylece “bilim diye sunulan” ile “bilim”i ayırt etmek için kullandım. Elbette bu tartışma, başka isimler veya ekoller üzerinden de gerçekleştirilebilirdi. Ancak Yeni Ateistlerin bilimle dini konumlandırma şekilleri, bu çerçevede bilim tarihini çarpıtarak sunmaları ve kimi çevrelerde sempati uyandıran sosyal politika önerileri, beni tartışmayı bu isimler üzerinden yürütme konusunda ikna etti. Zaman zaman bazı felsefecilerden gelen “Yeni Ateistlere bu kadar enerji harcanmaması” gerektiği yönündeki telkinlere rağmen bu isimlerin Türkiye’de ve dünyada gördükleri teveccühün bu görüşleri ciddiyetle ele almayı gerektirdiğini düşünüyorum.

İlk baskısı 2017’de yapılan bu kitabın oluşum aşamasında birçok kişinin katkısı oldu. Bu metni veya onun önceki versiyonlarını okuyup eleştirilerini benimle paylaşan Ceren Rasimoğlu, Güneş Ayas, Enis Doko, Mehmet Akif Koç, Ahmet Coşkuner, İsa Sarı, Mesut Gülenç, Zeynep Bahadır Ağce, Taha Ayfer, Seda Bilbay ve Çağın Bilgili’ye müteşekkirim.

Keyifli okumalar...

9 Bu konuda detaylı bir analiz için bakınız; Robert Nola ve Gürol Irzık, *Philosophy, Science, Education and Culture* (Dordrecht: Springer, 2005), ss. 448-456; Alper Bilgili, “Türkiye’de Bilim Sosyolojisi Tartışmaları Üzerine Eleştirel Bir Değerlendirme”, *Sosyoloji Dergisi*, 29, 2, 2014, ss. 242-245.

1. GİRİŞ

BU KİTAP NEYİ AMAÇLIYOR?

Celâl Şengör'ün ismini çoğu genç okur ilk defa “Teke Tek” programında duymuş olabilir. Benim Şengör'ü keşfetmem biraz daha eskilere dayanır. 1990'ların sonunda, lisedeyken takip ettiğim *Cumhuriyet Bilim Teknik* (sonraki adıyla *Cumhuriyet Bilim Teknoloji*) dergisindeki Celâl Şengör imzalı yazıları ilgiyle okurdum. 28 Şubat askeri müdahalesinin üzerinden uzun süre geçmemişti, ülkede şiddetli bir siyasi kutuplaşma yaşanıyordu. Toplumunu esir alan bu siyasi atmosfere rağmen Şengör'ün yazıları –bilhassa bugünlere kıyasla– itidalli idi. Bu dönemde Şengör'ün yazılarında öne çıkan gaye, kendisinin de zaman zaman ifade ettiği üzere, topluma bilimi sevdirmek gibi görünmekteydi. Şengör, jeolog olmasının da etkisiyle 1999 depremi sonrasında sık sık televizyonlarda görünür olmuş, bu dönemde sadece Cumhuriyet Gazetesi okurlarının değil, Türk halkının da bilim insanı olarak güvendiği isimlerden biri olmayı başarmıştı.

1999'da üniversiteye başladım. Biraz üniversitede siyaset bilimi okumamın etkisiyle, biraz da Şengör'ün yazılarında tekrara düşmesi nedeniyle uzun süre Şengör'ü takibi bıraktım. Ancak 2006'da yaşadığım bir olay, bana bu ismi yeniden hatırlattı. Cambridge'de dinleyici olarak katıldığım bir konferansın çay molasında tanıştığımız bir jeolog, Türk olduğumuzu öğrenince bana ve bir arkadaşıma Celâl Şengör'ü tanıyıp tanımadığımızı sordu. Önce gurur duydum, öyle ya, İngiltere'de bir bilim insanı bize bir Türk jeoloğu soruyordu. Ancak

sevencim kısa sürdü, zira aynı zamanda bir Hristiyan din adamı olan bu jeolog, Şengör'ün kendisine, beraber katıldıkları akademik bir çalıştayda rahatsız edici bir üslupla garip sorular yönelttiğinden bahsediyordu. Şengör, bu jeoloğun bilim insanlığını sorgulamış, kendisine bilim ile dinin çatıştığını “öğrettikten” sonra, bu iki meslekten birisini seçmesini öğütlemişti. Her ne kadar bugün Şengör'ün görüşlerini dinlediğimde ve son yıllarda kaleme aldığı popüler bilim kitaplarını okuduğumda o jeoloğun naklettiği olayın doğru olduğu yönündeki kanaatim güçlense de o an şaşırdığımı, anlatılanları garipsediğimi itiraf etmeliyim. Şengör, yazılarında sık sık bilim tarihine atıflarda bulunan bir bilim insanı olarak böyle garip ve son derece yüzey-sel bir iddiada bulunabilir miydi? Buluşlarıyla dünyanın kaderini değiştiren Gregor Mendel veya Georges Lemaître'in aynı zamanda din adamı olduğunu bilmiyor olamazdı. En azından kendi disiplininin önemli birçok isminin –söz gelimi modern jeolojinin kurucu babalarından William Buckland'ın, Darwin'in mentörlerinden olan jeolog John Stevens Henslow'un, yine Darwin'in Cambridge'deki jeoloji hocalarından Adam Sedgwick'in, Danimarkalı jeolog Nicolas Steno'nun, depremin şiddetini ölçen Mercalli şiddet ölçeğine ismini veren İtalyan bilim insanı Giuseppe Mercalli'nin– din adamı olduğundan haberdar olmalıydı. Hatta Şengör'ün dindarlığın bilime engel olmadığını bilmesi için tarihte yolculuk yapmasına da gerek yoktu. Şengör, beraber bilimsel çalışmalar yürütmekle övündüğü, dünyanın önde gelen jeofizikçilerinden Fransız Xavier Le Pichon'un dindar bir Katolik olduğunu bilmiyor olamazdı.¹⁰

Elbette Şengör burada zikredilen din adamlarının/bilim insanlarının din ile bilimi çatışan iki kavram olarak görmediklerinden haberdardı. İşin aslı Şengör, o jeoloğa bilim ile din arasında bir ter-

---

10 Le Pichon'un din ve doğa üzerine görüşlerini dile getirdiği detaylı bir röportaj için bakınız; “Xavier Le Pichon: The Fragility at the Heart of Humanity”, *On Being*, 25.06.2009, <https://onbeing.org/programs/xavier-le-pichon-the-fragility-at-the-heart-of-humanity/>.

cihte bulunması gerektiğini telkin ederken tarihsel bir zorunluluktan bahsetmiyordu. Daha ziyade Şengör, o jeoloğu, kendi zihnindeki ideal bilim insanı olmaya zorluyordu. Bu çalışmada da görüleceği gibi, Şengör bu tutumunda yalnız değildir. Bilimi savunduğunu ve bilimin toplum tarafından sevilmesi için uğraştığını iddia eden birçok kişi, bilimi ve bilim tarihini kendi ideolojik görüşlerini desteklemek için bir araç olarak kullanmaktadır. Ne var ki, bu bilim insanlarının ideolojik yaklaşımları özellikle ülkemizde yeterince eleştirilmemiştir. Bu kısmen bilimin prestijinin bilim insanlarına karşı getirilen her türlü eleştiriye karşı kalkan –hatta sopa– olarak kullanılmasından, hemen her eleştirinin yobazlık olarak sunulmasından kaynaklanmaktadır.¹¹ Bu bağlamda, Richard Dawkins, Daniel Dennett, Christopher Hitchens, Sam Harris veya Celâl Şengör gibi isimlere yönelik eleştirilerimin bazı çevrelerce yobazlığın tezahürleri olarak yaftalanması olağandır. Yine de ilerleyen sayfalarda sunulacak argümanların büyük çoğunluğunun sağduyulu ve yeterli entelektüel donanıma sahip ateist, agnostik ve deistler tarafından kabul göreceğini düşünüyorum.

Yeri gelmişken, Richard Dawkins, Daniel Dennett, Christopher Hitchens ve Sam Harris'in yanına neden Celâl Şengör'ü koyduğum sorgulanabilir. Esasen kitaptaki tartışmalarda Şengör'e sık sık yer vermemin ardında öncelikle, Türk jeoloğun Yeni Ateizmle uyumlu görüşleri vardır. İleride de görüleceği gibi, Şengör kendine duyduğu eşsiz güvenin ve Türk kamuoyunun önceki söylemlerine karşı tepkisiz kalmasının da etkisiyle görüşlerini birçok Yeni Ateistten daha rahat bir şekilde paylaşmaktadır. O, yine, liberal veya hümanist görünme

11 Bilim tarihine baktığımızda da bazı bilim insanlarının prestijlerinin, bilim insanları topluluğunun tepkileri üzerinde belirleyici olduğunu görüyoruz. Örneğin, Sovyetler Birliği'nde Nobel ödüllü bilim insanı Ivan Pavlov'un Lamarckçı evrimi destekleyen bazı görüşleri, Rus bilim insanlarının Lamarckçı evrimi eleştirmesini belli oranda engellemiştir. Bakınız; Nikolai Krementsov, "Darwinism, Marxism, and Genetics in the Soviet Union", Denis Alexander ve Ronald L. Numbers (der.), *Biology and Ideology: From Descartes to Dawkins* içinde (Chicago: Chicago University Press, 2010), s. 226.

endişesi taşımadığı için “siyaseten doğru” olanı seslendirmemektedir. Şengör, Türkiye’de hâkim olan siyasi ve toplumsal dinamiklerden, özellikle de siyasi kutuplaşmadan faydalanarak demokrasiye karşı olduğunu açıkça belirtmiş, seküler elitlerin yönetimde olduğu oligarşik bir sistemi savunmuş, hatta –hayvanlar âlemine atıfla– insanlara işkence edilmesini yadırgamadığını ifade etmiştir. Hatırlayanlar olacaktır, Türk jeolog 1999’da yaşanan büyük depremi, depremin ders kitaplarına girebilecek sonuçları nedeniyle, “güzel” ve “yakışıklı” kelimeleriyle tasvir etmişti.¹² Ben de buna benzer “övgü” sözcüklerini Şengör’ün bilimle ilgili görüşlerini ve onun doğa bilimlerine biçtiği rolü tasvir etmek için kullanabileceğimi düşünüyorum. Şengör’ün bu konudaki görüşleri ve benimsediği pozisyon, ne denli hatalı olursa olsun, doğa bilimlerinin meşru sınırlarını tartışmak isteyen bir sosyal bilimci için en az diğer Yeni Ateistlerinki kadar “değerli”dir.

BU KİTAPTA NE HEDEFLENMİYOR?

Kitabın neyi amaçladığından kısaca bahsettikten sonra şimdi de yanlış anlaşılmaları engellemek ümidiyle, kitapta nelerin amaçlanmadığından bahsetmek istiyorum. Öncelikle, kitabın ateizmin her türüne cevap verme iddiasında olmadığını belirtmem gerekir. Ateizm tarih boyunca çok farklı anlamlarda kullanılmış, bugün de çok farklı türleri olan bir pozisyonudur.¹³ Bununla beraber Yeni Ateizmin argümanlarını

12 Armağan Çağlayan, “Dışkı yedirmek işkence değildir”, *Radikal Gazetesi*, 22.11.2015, <http://www.radikal.com.tr/yazarlar/armagan-caglayan/diski-yedirmek-iskence-degidir-1477196/>.

13 Roma İmparatorluğu’nda bir dönem Pagan tanrıları reddettiklerinden Hristiyanlar için “ateist” sıfatının kullanılması; politeistlerin, monoteizmdeki Tanrı inancına sahip olmadıkları için Hume tarafından “ateist” olarak tanımlanması ve T. S. Eliot’ın Hristiyanların hiçbir zaman gerçek anlamda ateist olamayacaklarını, olsa olsa dindar olmayan Hristiyanlara dönüşebileceklerini iddia etmesi, bu kavrama yüklenen anlamın hem zaman içinde hem de bağlamdan bağlama değiştiğini göstermek için örnek verilebilir. Bakınız; Garth Fowden, “Polytheist Religion and Philosophy”, Peter Garnsey ve Averil Cameron (der.), *Cambridge Ancient History XIII* içinde (Cambridge: Cambridge University

paylaşan ateist ekoller bu argümanlara verilecek cevabın doğal olarak muhatabı olacaktır. Söz gelimi din ile bilimin çatıştığı iddiası Yeni Ateizmin merkezinde yer almakla beraber bilimin toplumda kazandığı prestijini de etkisiyle birçok ateist ekol tarafından paylaşılmaktadır. Dolayısıyla bu iddianın zayıflığının gösterilmesi sadece Dawkins'e değil, benzer bir pozisyon takınan Friedrich Engels'e de cevap niteliğinde olacaktır.¹⁴ Dahası, bilim ve din ilişkisinin basit ve yüzeysel "analizlere" kurban edilmemesi gerektiği ile ilgili uyarımız, ateist olmasa da benzer görüşleri savunanları da ilgilendirecektir. Örneğin sadece Almanya ve Türkiye'deki ibadethane ve kütüphane sayılarına bakarak "Bilimin yolundan giden kazanıyor!" sonucuna ulaşan Kültür Eski Bakanı Fikri Sağlar'ın da –korelasyon ile nedenselliğin aynı şey

---

Press, 1998), s. 545; David F. Norton, "Hume", R. Cavalier, J. S. Gouinlock ve J. P. Sterba (der.), *Ethics in the History of Western Philosophy* içinde (Londra: MacMillan, 1989), s. 182; David Berman, *A History of Atheism in Britain: From Hobbes to Russell* (New York: Routledge, 2013), ss. 232-233. Ayrıca daha detaylı bir analiz için bakınız; Alper Bilgili, "Ateizm", Abdülatif Tüzer ve Fatma Yüce (der.), *Klasik ve Çağdaş Konularla Din Felsefesi I* içinde (Ankara: Elis, 2022), ss. 121-139.

- 14 Bilimle dinin çatıştığını; bilimsel verilerin Tanrı'nın varlığını ve dinlerin Tanrı veya tanrısal bir güç tarafından gönderilmediğini ispatladığını savunan çatışma tezinin kökenlerini Fransız Aydınlanma'nın sembol figürlerinin eserlerinde bulmak mümkündür. Bilhassa 18. yüzyılın önemli isimlerinden Voltaire, bilimi Katolik öğretilere ve Katolik Kilisesi'ne karşı kullanan en etkili düşünürlerden birisidir. Voltaire, toplumun her alanında baskı kurmuş olan Katolik Kilisesi'ne karşı tepkisinin bir sonucu olarak Kilise'nin gücünün kısıtlanması umuduyla bilim ile dinin çatıştığı tezi işlevselleştirmiştir. Hem Voltaire hem de D'Alembert, Katolik Kilisesi'nin bilim karşısında ne denli aciz duruma düştüğünü göstermek ve Kilise'nin bilim insanlarını cezalandırmak, onların gözünü korkutmak dışında bir seçeneğinin kalmadığını "ispatlamak" için daha sonra çatışma tezinin en önemli kanıtı olarak sunulacak olan Galileo hadisesine birçok atıf yapmışlardır. Bu düşünürler, eserlerinde Galileo'nun hücreye atıldığı, İtalyan astronomun senelerce Engizisyon'un işkencelerine maruz kaldığı, hatta gözlerinin oyularak çıkarıldığı gibi mitlere yer vermişlerdir. Bu mitler bir yandan da bilim ile özgür düşünce arasında bir bağ kurmakta, dinin kısıtlayıcı, bilimin ise özgürleştirici olduğu görüşünü aşılamaktadır. Bakınız; Maurice A. Finocchiaro, *Defending Copernicus and Galileo: Critical Reasoning in the Two Affairs* (Dordrecht: Springer, 2010), ss. 175-177.

olmadığı ve Türkiye ile Almanya arasındaki tek farkın kütüphane ve ibadethane sayısı olmadığı gibi temel bilgilerin yanı sıra– bilim ve dinin ilişkisinin basit bir çatışmaya indirgenemeyeceğine dair argümanlardan faydalanmaya ihtiyacı vardır.¹⁵

Yine bu kitapta, Şengör’ün, Dawkins’in, Harris’in konumuzla ilgili olmayan ancak eleştiriye açık iddia ve eylemlerine yer verilmeyecektir. Örneğin Şengör’ün Che Guevara’yı Amerikan gangster Al Capone’ya benzetmesi¹⁶, generallerle telefonda konuşurken bile esas duruşa geçmesi¹⁷, büyük İstanbul depremi ile ilgili isabetsiz öngörülerini,¹⁸ Dawkins’in tecavüz türleri arasında yaptığı “kötülük” sıralaması¹⁹ veya pedofilin çocuk üzerindeki etkisini küçümser ifadeleri,²⁰ Sam Harris’in özgür iradeyi bir yanılsama olarak görmesi²¹ bu kitapta eleştirilmeyecektir.

Özellikle Türkiye örneğinde ilginç olan nokta şudur ki, Şengör’ün bu konulardaki görüşleri, zaman zaman gündeme gelse de kamuoyu tarafından “bir dâhinin, bilimsel kişiliğinin hatrına hoş görülmesi gereken garip iddiaları” olarak değerlendirilmektedir. Örneğin Che Guevara’yı eşkiya olarak nitelendiren dönemin Türkiye Büyük

15 Fikri Sağlar, Twitter gönderisi, 26 Mart 2022, 11:28, <https://x.com/dfikrisaglar/status/1507635492610887681>.

16 A. M. Celâl Şengör, *Bir Toplum Nasıl İntihar Eder?* (İstanbul: Ka Kitap, 2016), s. 61.

17 “Telefon geldiğinde bile esas duruşa geçtim”, *Haber 7*, 3.10.2006, <https://www.haber7.com/yasam/haber/189202-telefon-geldiginde-bile-esas-durusa-gecerim>.

18 “Celal Şengör / Beklenen Büyük İstanbul Depremi (2000)”, YouTube videosu, 2.04.2017, <https://www.youtube.com/watch?v=X8PAEub02X0>.

19 Anita Singh, “Richard Dawkins in Storm Over ‘Mild Date Rape’ Tweets”, *The Telegraph*, 11.07.2014, <https://www.telegraph.co.uk/news/uknews/10998498/Richard-Dawkins-in-storm-over-mild-date-rape-tweets.html>.

20 Abby Ohlheiser, “Richard Dawkins Defends ‘Mild’ Pedophilia, Again and Again”, *Atlantic*, 10.09.2013, <https://www.theatlantic.com/international/archive/2013/09/richard-dawkins-defends-mild-pedophilia-again-and-again/311230/>.

21 Sam Harris, *Free Will* (New York: Free Press, 2012), s. 5.

Millet Meclisi Başkanı İsmail Kahraman yoğun eleştiriye uğrarken Şengör'ün benzer ifadeleri tepki toplamamıştır.²² Tarihi İlber Ortaylı, Şengör'ün bir röportajında, 1980 darbesi sonrasında askeri hapis-hanelerde mahkûmlara dışkı yedirilmesini savunmasını eleştirmek bir yana, bu röportajı ona karşı kurulan art niyetli bir tuzak olarak değerlendirmiştir. Ortaylı, Şengör'ü savunurken Şengör'ün önemli bir bilim insanı olduğunun altını çizmiş, onun Rusya ve Avusturya Bilimler Akademisi'ne üye olduğunu, üç dilde akademik eserler yazdığını hatırlatmıştır.²³ Yine matematikçi Ali Nesin, aynı röportajla ilgili görüş bildirerek Şengör'ün ne yaparsa yapsın Türkiye'nin değeri olduğunu, insanların haklı olduklarından emin olsalar da Şengör'e karşı hadlerini bilmeleri gerektiğini iddia etmiştir. O da savunmasını, Ortaylı gibi Şengör'ün bilimsel başarılarına ve üyesi olduğu derneklere atıfla temellendirmeye çalışmıştır.²⁴ Kuşkusuz bu itirazlar, bilim sosyolojisine aşına okurlar için şaşırtıcı değildir. Toplumda birçok kişi, Ortaylı veya Nesin gibi düşünmekte, Şengör gibi doğa bilimcilerin disiplinlerindeki çalışmaları ile elde ettikleri prestijin, onlara hayatın her alanında dilediğince konuşma veya davranma hakkı tanıdığına inanmaktadır.²⁵ Doğa bilimcilere tanınan bu

22 “İsmail Kahraman'dan İkinci Che Açıklaması”, *CNN Türk*, 29.08.2016, <http://www.cnnturk.com/turkiye/ismail-kahramandan-ikinci-che-aciklamasi>.

23 Armağan Çağlayan, “İlber Hoca'ya cevabımdır”, *Radikal Gazetesi*, 30.11.2015, <http://www.radikal.com.tr/yazarlar/armagan-caglayan/ilber-hocaya-cevabimdir-1483003/>.

24 Işıl Cinmen, “Ali Nesin: Celal Şengör'le O Tonda Konuşmak Ayıp, Bizde Haklı Olan İŞİD'liye Dönüşüyor”, *T24*, 11.12.2015, <http://t24.com.tr/haber/ali-nesin-celal-sengorle-o-tonda-konusmak-ayip-bizde-hakli-olan-isisliye-donusuyor,319937>.

25 Doğa bilimcilere tanınan ayrıcalığın ilginç ve acı bir örneği için Nazi Almanyası'na bakılabilir. Nazi Almanyası'nda insanlık suçu işleyen birçok genetikçi, İkinci Dünya Savaşı sona erdikten sonra, müstakbel pratik faydaları göz önünde bulundurularak uluslararası bilim camiasından dışlanmamış, hatta Nürnberg'de yargılanmamıştır. Paul Weindling, “Genetics, Eugenics, and the Holocaust”, *Biology and Ideology: From Descartes to Dawkins* içinde, s. 213.

“kredi” ülkemizle de sınırlı değildir. 24 ülkede yapılan kapsamlı bir araştırma, açık bir şekilde saçma veya anlamsız bir iddianın bilim insanının ağzından çıktığında, bir din adamının ağzından çıkmasına kıyasla çok daha fazla inandırıcı bulunduğunu göstermektedir. Üstelik tüm bu toplumlarda, dindar kişiler de bilim insanlarının ağzından çıkan saçmalıklara inanmaya daha meyillidir.²⁶

Aslında söylemeye gerek olmasa da bu eserin, Celâl Şengör ya da Dawkins’in bilimsel birikimlerini ve kariyerlerini tartışmaya açmadığını vurgulamalıyım. Şengör de Dawkins de Dennett de biyografilerini okuyan herkesin takdir edeceği gibi önemli bilim insanlarıdır. Zaten kitapta bu isimlerin uzmanlık alanlarındaki yetkinlikleriyle ilgili bir tartışmaya girilmediği görülecektir. İlaveten bu kitap, bilimsel çabayı küçümseme arzusunda da değildir.²⁷ Bir insanın veya bir ekolün bilimin doğasıyla veya bilimin dinle ilişkisiyle ilgili hatalı yorumlarını ve çıkarımlarını eleştirel bir analize tabi tutmak –bahsi geçen kişi(ler) bilim insanı da olsa– bilim karşıtlığı olarak değerlendirilemez. Tersine, bilimi belli ideolojik görüşleri meşrulaştırmak için olduğundan farklı sunmak, bilimi kendi dünya görüşüyle uyumsuz gördüğü öğretileri devre dışı bırakmak için kullanmak, bilimi aslında sessiz kaldığı konularda konuşmaya zorlamak, tarihi ve bilhassa bilim tarihini çarpıtmak, bilime zarar vermektedir. Bu tür bir yaklaşım, her şeyden önce, Türkiye gibi dinin toplumsal anlamda önemli bir yere sahip olduğu ülkelerde insanların bilime karşı pozisyon almalarına neden olacaktır. 2009 yılında dünyanın önde gelen araştırma şirketlerinden olan *Gallup* tarafından yapılan kapsamlı bir ankette

26 Suzanne Hoogeveen vd., “The Einstein effect provides global evidence for scientific source credibility effects and the influence of religiosity”, *Nature Human Behaviour*, 6, 2022, ss: 523–535.

27 Esasen bu kitap, sadece bilimin istismar edilmesini engellemeyi hedeflemekte, aynı zamanda, bilim insanlarını kendi militan versiyonlarına karşı savunmayı da amaçlamaktadır. Ömrünün büyük kısmını bilime adanmış dünya çapındaki bilim insanlarının prestijlerinin, onlarla aynı isimleri taşıyan sığ ve kavgacı yazarlar tarafından zedelenmesine tepkisiz kalmamalıyız.

Türk toplumunun %82'si “Din, günlük yaşamınızda önemli bir yere sahip midir?” sorusuna olumlu cevap vermiştir.²⁸ 2008 yılında *PEW* araştırma şirketi tarafından yapılan ankete göreyse Türk toplumunun %94'ü dinin hayatlarında önemli bir yere sahip olduğunu belirtmiştir.²⁹ Benzeri birçok araştırma, Türk toplumunda dinî hassasiyetlerin yüksek olduğunu ortaya koymaktadır. Böyle bir toplumda bilimin dine karşı konumlandırılmasının uzun vadede toplum nezdinde bilimin itibarını zedeleyeceği açıktır.

Bilimin, dinin tam karşısına yerleştirilmesi ve bilimin dinle çatışan bir bilgi türü olarak sunulması, din ile bilimden birisini seçme zorunluluğunu beraberinde getirmektedir. Nitekim *PEW* tarafından 2013 yılında yapılan araştırmaya göre, Türkiye’de toplumun %38’i “çatışma tezi”nin doğruluğuna, yani bilim ile dinin çatıştığına inanmaktadır.³⁰ Yukarıda da belirtildiği gibi Türk toplumunun %80’inden fazlasının “din hayatımda önemli bir yere sahiptir” dediği dikkate alındığında, çatışma tezine inanan birçok dindarın olduğu fark edilecektir. Kuşkusuz birçok dindarın bu tür bir “bilişsel uyumsuzluk” ile başa çıkmak için bilimin verilerine sırt çevirmesi ihtimal dâhilindedir. Başka bir deyişle, verilerden çok temennilere dayanan çatışma tezi, bilimin müttefiki gibi bir kılığa bürünse de, dinî hassasiyeti olan insanları bilimden uzaklaştırma riskini taşımaktadır. Örneğin evrim teorisinin, dinî hassasiyeti olan kitlelerce benimsen(e)memesinin bir nedeni de teorinin Yeni Ateistler tarafından mutlak bir şekilde dine

28 Steve Crabtree, “Religiosity Highest in World’s Poorest Nations”, *Gallup*, 31.08.2010, <http://www.gallup.com/poll/142727/religiosity-highest-world-poorest-nations.aspx>.

29 “Chapter 2: Religiosity”, *PEW Research Center*, 17.10.2008, <http://www.pewglobal.org/2008/09/17/chapter-2-religiosity/>.

30 “The World’s Muslims: Religion, Politics and Society - Chapter 7: Religion, Science and Popular Culture”, *PEW Research Center*, 30.04.2013, <http://www.pewforum.org/2013/04/30/the-worlds-muslims-religion-politics-society-science-and-popular-culture/>.

karşı bir şekilde konumlandırılmasıdır.³¹ Bu nedenle bilimi dine karşı konumlandıran kişilere karşı geliştirilecek argümanların, bilimin toplum nazarındaki imajına olumlu etkide bulunacağını ummaktayım.

Bununla beraber bu kitapta Yeni Ateistlere yöneltilen eleştiriler, bilimin saygınlığını artırmak için söylenen beyaz yalanlar olarak görülmemelidir. “Gerçekler sizin hislerinize göre şekillenmez” düsturuna yürekten inanan biri olarak doğru olduğunu düşünmediğim bir görüşü faydalı olur düşüncesiyle savunamam. Kanaatim, bilim ile dinin doğaları gereği çatıştığı tezinin gerçeklerle bağdaşmadığı, çatışma olarak sunulan tarihsel olayların görüldüğünden çok daha karmaşık olduğu, Şengör ve diğer Yeni Ateistlerin çatışma tezini parlatmak amacıyla yüzeysel çıkarımlarda buldukları, bunu sağlamak için tarihin ciddi bir bölümünü göz ardı ettikleri, yine önemli bir bölümünü çarpıtarak sunduklarıdır.

Yeni Ateistlerin yazılarının bilim için tehlikeli olma nedeni, sadece bilimin dinle çatışır bir şekilde resmedilmesi değildir. Şengör ve Yeni Ateistler, bilime, bilimin talip olmadığı rolleri biçerek bilimin itibarını zedelemektedirler. Örneğin, onların yazılarından etkilenerek bilimin her konuda tek rehber edinilmesi gerektiğine inanan bir kişi, bilimin ahlaki konularda sessiz kaldığı veya bilimsel bilginin insanlığın yararına kullanıldığı durumları görerek bilime duyduğu güveni yitirebilir. Bu konuda verilebilecek iyi bir örnek Avusturyalı edebiyatçı Stefan Zweig’in uğradığı hayal kırıklığıdır. Zweig, otobiyografisinde 20. yüzyılın başında Avrupa toplumlarının hemen her gün yeni bir icatla, yeni bir keşifle baş döndürücü bir değişimin içine girdiğinden ancak buna rağmen Birinci Dünya Savaşı’na sürüklenmekten kendilerini alıkoyamadıklarından bahseder.³² Sosyolojinin kurucularından Saint-Simon da bilimin ona yüklenen öncülük vazifesini yerine getiremeyip

31 Alvin Plantinga, *Where the Conflict Really Lies: Science, Religion, and Naturalism* (Oxford: Oxford University Press, 2011), s. 53.

32 Stefan Zweig, *The World of Yesterday: An Autobiography* (Lincoln: University of Nebraska Press, 1964), ss. 192-197.

ordunun ihtiyaçlarına uygun bilgi ve teknoloji üreterek yıkıcı bir araca dönüştüğünden yakındır.³³ Muhtemelen bu konuda kulak kabartılması gereken isimlerin başında atom bombasının mimarlarından olan teorik fizikçi Robert Oppenheimer gelmektedir. Oppenheimer, 1954'te yayımlanan *Science and the Common Understanding* adlı eserinde bilimin toplum nazarındaki iyi çağrışımlarından ve hayatı nasıl kolaylaştırdığından bahsettikten sonra savaş teknolojilerine atıfla bilimin değiştirme gücünün her zaman beraberinde toplumsal ve uluslararası düzeyde faydayı getirmeyeceğine dikkat çekmiştir.³⁴ Hatta Oppenheimer'a göre, bilim, mevcut kötüye kullanımları nedeniyle itibarını yitirip uzun vadede sekteye uğrayabilir.³⁵ Oysa doğa bilimlerinden hayatın her alanında yol gösterecek bir rehber yaratmak isteyen düşünürler, doğa bilimlerinin bu tür kötüye kullanımlarının da bilimin insan ve toplumun faydasına kullanılması kadar mümkün olduğunu göz ardı etmektedirler. Bu tür boş beklentiler, bilimin kullanıldığı travmatik hadiseleri açıklamakta güçlük çekecek, belki de Oppenheimer'ın da endişe ettiği gibi yakın gelecekte bilimin toplumun gözündeki imajının zedelenmesine neden olacaktır. Dolayısıyla bilimin misyonunun doğru belirlenmesi, bilimin hangi alanlarda söz sahibi olduğunun doğru tespit edilmesi ve bilimin sessiz kaldığı konularda bilim insanlarının ideolojilerini bilimsel kılıfla sunmaya çalıştıklarının gösterilmesi; bilim düşmanlığının bir yansıması değil, bilime saygının bir gereğidir.

Yine de bu kitap nedeniyle, kitapta bahsi geçen bilim insanlarının akademik başarılarına atıfla "tereciye tere satmak" ile suçlanacağımı kestirmek güç değil. Bununla beraber, nasıl Batlamyus'un Dünya

33 Jaap Harskamp, *The Anatomy of Despondency: European Socio-Cultural Criticism 1789-1939* (Leiden: Brill Academic Publishers, 2011), s. 601.

34 J. Robert Oppenheimer, *Science and the Common Understanding* (New York: Simon and Schuster, 1954), ss. 96-97.

35 J. R. Oppenheimer, "Atomic Weapons", *Proceedings of the American Philosophical Society*, 90, 1, 1946, s. 10.

merkezli sistem konusunda hatalı olduğunu söylemek için Batlamyus kadar eser vermeye gerek yoksa, Şengör veya Dawkins'in bilimle ilgili görüşlerini eleştirmek için de Şengör kadar bilimsel eser vermeye gerek yoktur. Ancak bu benzetme dahi bizim durumumuzu tam olarak karşılamamaktadır çünkü ben –yukarıda da değindiğim gibi– bu kitapta eleştirdiğim bilim insanlarının uzmanlık alanlarında –söz gelimi Şengör'ün jeolojide veya tektonikte ya da Dawkins'in etolojide– hata yaptıklarını iddia etmiyorum. Benim eleştirdiğim noktaların hemen hepsi onların sosyoloji, felsefe, teoloji ve tarih gibi disiplinlerdeki görüşleridir. Bu isimler, bu kitapta da gösterileceği gibi bu konularda bilgisiz ve/veya manipülatiftir. Dolayısıyla Şengör'ü veya Dawkins'i savunmak için onların kariyerine yapılacak atıflar bir anlam ifade etmeyecektir.

Bu noktayla bağlantılı olarak, bilimsel çalışmalar yapmakla bilim felsefesi, bilim sosyolojisi ve bilim tarihi üzerine konuşmanın farklı eylemler olduğunu; birincisini icra eden birinin geri kalanlarda da yetkin olmak zorunda olmadığını hatırlatmak gerek. Belki de bu konudaki en ilginç metafor, profesyonel futbol oynamamasına rağmen tarihin en önemli teknik direktörlerinden biri olmayı başaran Arrigo Sacchi'ye aittir. Sacchi, hiç futbol oynamadığı için kendisine AC Milan veya İtalya milli takımlarının emanet edilmesine karşı çıkanlara “jokey olmak için önce at olmak gerekmediği”ni hatırlatır. Imre Lakatos bir adım öteye gider ve şu abartılı, provokatif ancak dikkate alınması gereken benzetmede bulunur: “Çoğu bilim insanı bilimden, balıkların hidrodinamiği anladığından daha fazla anlamaz.”³⁶ Sözün özü, ne bilim tarihini konuşmak için laboratuvara girmeye gerek vardır ne de laboratuvara girmek kişiyi yaptığı işle ilgili felsefi ve sosyolojik çıkarımlar yapmak için yetkin kılmaya yetecektir.

36 Imre Lakatos, “Falsification and the Methodology of Scientific Research Programmes”, Imre Lakatos ve Alan Musgrave (der.), *Criticism and the Growth of Knowledge* içinde (Londra: Cambridge University Press, 1999), s. 148.

BÖYLE BİR ÇALIŞMAYA GEREK VAR MIYDI?

Ünlü Amerikalı yönetmen Orson Welles, yaşantısının son dönemlerinde verdiği bir röportajda ömrünün sadece %2'sini film yapmaya harcadığını, geri kalan %98'inin itişip kakışma ile geçtiğini belirtir.³⁷ Toplumun Olimpos Dağı'na yakıştırdığı bilim insanlarının bilimle ilgili görüşleri üzerinden bir tartışma başlatmanın da bu tür bir bedeli olabileceğinin farkındayım. Bununla beraber bu tür bir kitabı yazmaya ikna olmamın önemli bir nedeni bu kişilerin toplumdaki saygın bilim insanı kimliğini kullanarak metafizik ve ideolojik görüşlerini bilimsellik kılıfı altında sunmasıdır. Bilime saygı duyan birçok kişinin burada adı geçen bilim insanlarının görüşlerini eleştirel bir analize tabi tutmadan benimsediğine ve savunduğuna şahitlik ettiğim için bu tür bir kitabın yazılmasının entelektüel sorumluluğun bir gereği olduğunu düşünüyorum.

Bu kitabı yazarken aklımda Alman düşünür ve ideolog Friedrich Engels'in kaleme aldığı *Anti-Dühring* isimli kitap vardı. Engels, bu eserinde –bugün çoğu kimsenin ilk ismini hatırlamadığı– Eugen Karl Dühring'in Marksizmle ilgili eleştirilerine cevap vermekle kalmıyor, Dühring'in görüşlerini Marksizmin doğru anlaşılması için bir fırsat olarak kullanıyordu. Nitekim bu eser Dühring'e cevap olmanın ötesine geçmiş, Marksist literatürün önemli bir referans kaynağı olmayı başarmıştır. Fransız Marksist düşünür Émile Bottigelli'ye göre “Engels, *Anti-Dühring*'i yazarak Marksist dünya görüşünün tüm bilgi alanlarındaki sentezini ilk kez” yapmış, “...kuşaklar, Marksizmin temel ilkelerinin açık ve eksiksiz bir açıklamasını bu yapıtta” bulmuşlardır.³⁸ Benim buradaki amacım, benzer bir sonuca Şengör ve

37 Mark W. Estrin (der.), *Orson Welles: Interviews* (Jackson: University Press of Mississippi, 2002), s. 209.

38 Bakınız, Émile Bottigelli, “Sunuş”, Friedrich Engels, *Anti-Dühring: Bay Eugen Dühring Bilimi Altüst Ediyor* içinde, çev. Kenan Somer (Ankara: Sol Yayınları, 2003), ss. 39-40.

Dawkins gibi figürler üzerinden ulaşmak, onların açtığı tartışmaya derinlik kazandırmak, onların bilime biçtikleri rolün ne denli geçerli olduğunu sorgulamaktır. Başka bir deyişle, Şengör, Dawkins, Harris ve diğerleri bilimin doğası ve sınırları üzerine kapsamlı bir tartışma açmak için bir başlangıç noktasıdır.

FLETCHER'IN LANETİ

Önceki baskıların okuyucuları, Celâl Şengör'ün kitabın ilk dört baskısında çok daha merkezî bir konumda olduğunu fark edeceklerdir. Bu yeni baskıda, diğer Yeni Ateist düşünürlerden daha fazla örnek sunmaya çalıştım. Bu tercihin nedeni, yeni şeyler söyleme arzusuydu. 2007 yapımı *Music and Lyrics* isimli filmi izlemiş olanlar hatırlayacaktır: Filmde Hugh Grant, bir zamanlar meşhur olan ancak zamanla şöhretini yitiren ve artık yalnızca 1980'ler temalı etkinliklerde eski şarkılarını seslendiren Alex Fletcher karakterini canlandırıyor. Sürekli aynı şarkıları söylemek Fletcher'ın laneti idi. Fletcher'ın kaderini paylaşmamak için, kitabın bu baskısında, söylenecek daha pek çok sözün olduğunu göstermeyi amaçladım.³⁹

---

39 Bu konuda başka bir örnek için bakınız; Alper Bilgili, "Science at the Service of Scientism? How the Evrim Ağacı (tree of Evolution) website shapes Turkish discussions on science and religion", Alexander Hall ve Will Mason-Wilkes (der.), *Most Adaptable to Change: Evolution and Religion in Global Popular Media* içinde (Pittsburgh: University of Pittsburgh Press, 2024), ss. 189-200.

KAYNAKÇA

- Abdelnour, Mohammed Gamal. "Who Will Be Saved: The Right or the Upright?" *Religions*, 15, 9, 1119 (2024): 1-9.
- "Adventure of a lifetime". *The College of St. Scholastica*. <https://www.css.edu/about/stories/adventure-of-a-lifetime/> (28.03.2024).
- Agar, Jolyon. *Post-Secularism, Realism and Utopia*. Londra: Routledge, 2014.
- Aitkenhead, Decca. "Slavoj Žižek: 'Humanity is OK, but 99% of people are boring idiots'". *Guardian*. <https://www.theguardian.com/culture/2012/jun/10/slavoj-zizek-humanity-ok-people-boring> (10.06.2012).
- Akyıldız, Ali. *Osmanlıda Ulaşımın Modernleşmesi*. İstanbul: Timaş, 2019.
- Akyol, Mustafa. *Reopening Muslim Minds: A Return to Reason, Freedom, and Tolerance*. New York: St Martins, 2021.
- Al-Ghazali. *The Incoherence of the Philosophers*. çev. Michael E. Marmura. Provo, UT: Brigham Young University Press, 2000.
- Aldridge, Alan. *Religion in the Contemporary World*. Cambridge: Polity, 2007.
- Alemdaroğlu, Ayça. "Politics of the Body and Eugenic Discourse in Early Republican Turkey". *Body and Society*, 11, 3 (2005): 61-76.
- Alexander, Denis R. *Creation or Evolution: Do We Have to Choose?*. Oxford: Monarch Books, 2009.
- Alexander, Jeffrey C., Kenneth Thompson ve Laura Desfor Edles. *A Contemporary Introduction to Sociology: Culture and Society in Transition*. Londra: Routledge, 2012.
- Alkan, Mehmet Ö. "Modernization from Empire to Republic and Education in the Process of Nationalism". Kemal H. Karpat (der.), *Ottoman Past and Today's Turkey* içinde, 47-132. Leiden: Brill, 2000.

- Alkhateeb, Firas. *Lost Islamic History: Reclaiming Muslim Civilisation from the Past*. Londra: Hurst & Company, 2014.
- Alleyne, Richard. "Atheist Christopher Hitchens could be 'saved' by evangelical Christian". *Telegraph*. <https://www.telegraph.co.uk/news/health/news/8407326/Atheist-Christopher-Hitchens-could-be-saved-by-evangelical-Christian.html> (26.03.2011).
- Andersen, Ross. "Has Physics Made Philosophy and Religion Obsolete?". *Atlantic*. <https://www.theatlantic.com/technology/archive/2012/04/has-physics-made-philosophy-and-religion-obsolete/256203/> (23.04.2012).
- Arel, Dan. "Richard Dawkins: 'We need an anti-Darwinian society'". *Patheos*. <http://www.patheos.com/blogs/danthropology/2014/12/richard-dawkins-we-need-an-anti-darwinian-society/> (26.11.2016).
- Aristotle. *Physics*. çev. Robin Waterfield. Oxford: Oxford University Press, 1996.
- Aristotle. *Nicomachean Ethics*. çev. Robert C. Bartlett ve Susan D. Collins. Chicago: The University of Chicago Press, 2011.
- Asad, Muhammad. *The Road to Makkah*. New Delhi: Islamic Book Service, 2004.
- Ayala, Francisco J. *Darwin's Gift to Science and Religion*. Washington, DC: Joseph Henry Press, 2007.
- Ayalon, Yaron. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Doğal Afetler*. çev. Zeynep Rona. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2020.
- Aydemir, Şevket Süreyya. *Tek Adam: Mustafa Kemal, III. Cilt*. İstanbul: Remzi Kitabevi, [1965] 2015.
- Babüroğlu, Naim. "Kürt Teali Cemiyeti'nden Bugüne". *Sözcü Gazetesi*. <https://www.sozcu.com.tr/amp/kurt-teali-cemiyeti-nden-bugune-p201962> (2.08.2025).
- Baggini, Julian. *Atheism: A Very Short Introduction*. Oxford: Oxford University Press, 2003.
- Barber, William. "Evangelicals using religion for political gain is nothing new. It is a US tradition". *Guardian*. <https://www.theguardian.com/commentisfree/2020/jan/08/trump-religion-megachurch-american-tradition> (8.01.2020).

- Bateson, Melissa, Daniel Nettle ve Gilbert Roberts. "Cues of being watched enhance cooperation in a real-world setting". *Biology Letters*, 22, 2, 3 (2006): 412-414.
- Batrawy, Aya, Paisley Dodds ve Lori Hinnant. "Islam for Dummies': IS recruits have poor grasp of faith". *Associated Press*. <https://apnews.com/article/lifestyle-middle-east-africa-europe-religion-9f94ff7f1e294118956b049a51548b33> (15.08.2016).
- Baumslag, Naomi. *Murderous Medicine: Nazi Doctors, Human Experimentation, and Typhus*. Westport, Connecticut: Praeger, 2005.
- Bayer, Lex ve John Figdor. *Atheist Mind, Humanist Heart: Rewriting the Ten Commandments for the Twenty-first Century*. Londra: Rowman & Littlefield, 2014.
- Bein, Amit. "The Istanbul Earthquake of 1894 and Science in the Late Ottoman Empire". *Middle Eastern Studies*, 44, 6 (2008): 909-924.
- Bengtson, Vern L., Phil Zuckerman, R. David Hayward ve Merrill Silverstein. "Bringing Up Nones: Intergenerational Influences and Cohort Trends". *Journal for the Scientific Study of Religion*, 57, 2 (2018): 258- 275
- Benjamins, Maureen R. "Religious Influences on Trust in Physicians and the Health Care System". *The International Journal of Psychiatry in Medicine*, 36, 1 (2006): 69-83.
- Ben-Tov, Asaph. "The Quran and Christian Polemics in the Sixteenth and Seventeenth Century". Jan Loop ve Naima Afif (der.), *The European Quran: Encounters with the Holy Text of Islam from the Ninth to the Twentieth Century* içinde, 67-82. Viyana: De Gruyter, 2024.
- Ben-Zaken, Avner. "The Heavens of the Sky and the Heavens of the Heart: The Ottoman Cultural Context for the Introduction of PostCopernican Astronomy". *The British Journal for the History of Science*, 37 (2004): 1-28.
- Ben-Zaken, Avner. "Political Economy and Scientific Activity in the Ottoman Empire". Hasan Celal Güzel, C. Cem Oğuz ve Osman Karatay (der.), *The Turks, vol. III: The Ottomans* içinde, 776-793. Ankara: Yeni Türkiye Publications, 2002.
- Ben-Zaken, Avner. *Reading Ḥayy Ibn-Yağzān: A Cross-Cultural History of Autodidacticism*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 2011.

- Berkes, Niyazi. *Türkiye’de Çağdaşlaşma*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2022.
- Berman, David. *A History of Atheism in Britain: From Hobbes to Russell*. New York: Routledge, 2013.
- Bilgili, Alper. “An Ottoman Response to Darwinism: İsmail Fennî on Islam and Evolution”. *British Journal for the History of Science*, 48, 4 (2015): 565-582.
- Bilgili, Alper. “Ateizm”. Abdülattif Tüzer ve Fatma Yüce (der.), *Klasik ve Çağdaş Konularla Din Felsefesi I* içinde, 121-139. Ankara: Elis, 2022.
- Bilgili, Alper. *Bilim Susunca*. İstanbul: Timaş, 2021.
- Bilgili, Alper. *Darwin ve Osmanlılar*. İstanbul: Timaş, 2024.
- Bilgili, Alper. “Metodolojik Natüralizm, Ontolojik Natüralizm ve Sosyolojinin Sınırları”, *Din ve Felsefe Araştırmaları*, 4, 2 (2019): 101-113.
- Bilgili, Alper. “Retrospectives: Uses of History of Science in the Late Ottoman Empire and Early Republican Turkey”. *British Journal for the History of Science*, 53, 1 (2020): 109–117.
- Bilgili, Alper. “Sosyal Etkenlerin Bilimsel Bilginin Oluşumundaki Rolü: Kuhn ve Güçlü Program Örneklerinin Eleştirel Bir Analizi”. *Felsefe Dünyası*, 64 (2016): 196-222.
- Bilgili, Alper. “Türkiye’de Bilim Sosyolojisi Tartışmaları Üzerine Eleştirel Bir Değerlendirme”. *Sosyoloji Dergisi*, 29, 2 (2014): 242-245.
- Bilgili, Alper. “Science at the Service of Scientism? How the *Evrin Ağacı* (tree of Evolution) website shapes Turkish discussions on science and religion”. Alexander Hall ve Will Mason-Wilkes (der.), *Most Adaptable to Change: Evolution and Religion in Global Popular Media* içinde, 189-200. Pittsburgh: University of Pittsburgh Press, 2024.
- Bloom, Dan. “The experiment of a lifetime/ Ömürlük Bir Deney”. *Guardian*. <http://www.guardian.co.uk/education/2008/aug/29/research.cern> (05.05.2012).
- Bonner, Michael. “Asceticism and Poverty in the Qur’an”. *Numen*, 66, 5 (2019): 524-549.
- Borer, Michael Ian. “The New Atheism and the Secularization Thesis”. Amarnath Amarasingam (der.), *Religion and the New Atheism: A Critical Appraisal* içinde, 125-138. Leiden: Brill, 2010.

- Born, Max. *Physics in My Generation: A Selection of Papers*. Londra: Pergamon, 1956.
- Bottigelli, Émile. “Sunuş”. Friedrich Engels, *Anti-Dühring: Bay Eugen Dühring Bilimi Altüst Ediyor* içinde, 7-43. çev. Kenan Somer. Ankara: Sol Yayınları, 2003.
- Botton, Alain de. *Ateistler İçin Din*. çev. Ayşe Ece. İstanbul: Sel Yayıncılık, 2012.
- Bradley, Arthur ve Andrew Tate. *The New Atheist Novel: Fiction, Philosophy and Polemic After 9/11*. Londra: Continuum, 2010.
- Breslow, Jason M. “How Saddam’s Former Soldiers Are Fueling the Rise of ISIS”. PBS. 28.10.2014, <https://www.pbs.org/wgbh/frontline/article/how-saddams-former-soldiers-are-fueling-the-rise-of-isis/> (28.10.2014).
- Broks, Peter. *Understanding Popular Science*. Berkshire: Open University Press, 2006.
- Brooke, John Hedley. “Darwin and Victorian Christianity”. Jonathan Hodge ve Gregory Radick (der.), *The Cambridge Companion to Darwin* içinde, 192-213. Cambridge: Cambridge University Press, 2003.
- Brooke, John Hedley. “Science and Religion”. R. C. Olby, G. N. Cantor, J. R. R. Christie, M. J. S. Hodge (der.), *Companion to the History of Modern Sciences* içinde, 763-782. Londra: Routledge, 1990.
- Brooke, John Hedley. “That Modern Science Has Secularized Western Culture”. Ronald L. Numbers (der.), *Galileo Goes to Jail and Other Myths About Science and Religion* içinde, 224-232. Londra: Harvard University Press, 2009.
- Brooke, John Hedley. *Science and Religion: Some Historical Perspectives*. Cambridge: Cambridge University Press, 2014.
- Brown, Andrew. “Richard Dawkins’s backwards logic over atheist schooling”. *Guardian*. <https://www.theguardian.com/commentisfree/andrewbrown/2010/jun/29/richard-dawkins-atheism-schools> (29.06.2010).
- Brown, Frank Burch. “The Evolution of Darwin’s Theism”. *Journal of the History of Biology*, 19, 1 (1986): 1-45.
- Brown, Warren C. *Violence in Medieval Europe*. Londra: Routledge, 2014.
- Bucaille, Maurice. *La Bible, le Coran et la science*. Paris: Seghers, 1986.
- Buckland, William E. *Geology and Mineralogy Considered with Reference to Natural Theology*. Londra: Pickering, 1836.

- Bulliet, Richard W. *The Case for Islamo-Christian Civilization*. New York: Columbia University Press, 2004.
- Bullivant, Stephen, Miguel Farias, Jonathan Lanman, Lois Lee. *Understanding Unbelief: Atheists and Agnostics Around the World: Interim Findings from 2019 Research in Brazil, China, Denmark, Japan, the United Kingdom, and the United States*. <https://www.stmarys.ac.uk/research/centres/benedict-xvii/understanding-unbelief.aspx>.
- Bulmuş, Birsen. *Plague, Quarantines and Geopolitics in the Ottoman Empire*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2012.
- Büchner, Ludwig. *Force and Matter: Empirico-philosophical Studies*. çev. J. Frederick Collingwood. Londra: Trübner & Co., 1864.
- Calhoun, Craig ve Joseph Karaganis. "Critical Theory". George Ritzer ve Barry Smart (der.), *Handbook of Social Theory* içinde, 179-200. Londra: Sage, 2001.
- Campbell, George Van Pelt. "Religion and Phases of Globalization". Peter Beyer ve Lori Beaman (der.), *Religion, Globalization, and Culture* içinde, 281-302. Leiden: Brill, 2007.
- Campbell, Colin. "A New Age Theodicy for a New Age". Linda Woodhead, Paul Heelas ve David Martin (der.), *Peter Berger and the Study of Religion* içinde. Londra: Routledge, 2001.
- Cavanaugh, William T. *The Myth of Religious Violence*. Oxford: Oxford University Press, 2009.
- "Celal Şengör Din ve Evrim, Bilim ve Laiklik, Ateistlik- Günsonu Programı". YouTube Videosu, <https://www.youtube.com/watch?v=OBNMmc5RK0Cg> (12.03.2016).
- "Celal Şengör / Beklenen Büyük İstanbul Depremi (2000)". YouTube videosu. <https://www.youtube.com/watch?v=X8PAEub02X0> (2.04.2017).
- Cevdet, Abdullah. "Kastamonu'da Kurun-i Vusta". *İctihad*, 58 (1913): 1271-1274.
- "Chapter 2: Religiosity". *PEW Research Center*. <http://www.pewglobal.org/2008/09/17/chapter-2-religiosity/> (20.03.2016).
- Cheadle, Jacob E. ve Philip Schwadel. "The 'friendship dynamics of religion,' or the 'religious dynamics of friendship'? A social network analysis of adolescents who attend small schools". *Social Science Research*, 41, 5 (2012): 1198-1212.

- Chen, Yunxiang. "Pro-sociality and happiness across national cultures: A hierarchical linear model". *Current Psychology*, 43 (2024): 3381-3394.
- "China responsible for 'serious human rights violations' in Xinjiang province: UN human rights report". *Birleşmiş Milletler*. <https://news.un.org/en/story/2022/08/1125932> (31.08.2022).
- Cinmen, Işıl. "Ali Nesin: Celal Şengör'le O Tonda Konuşmak Ayıp, Bizde Haklı Olan İŞİD'liye Dönüşüyor". *T24*. <http://t24.com.tr/haber/alin-esin-celal-sengorle-o-tonda-konusmak-ayip-bizde-hakli-olan-isidliye-donusuyor,319937> (03.01.2017).
- Clark, Kelly James. "Should Scientists Be Atheists? More Nonsense From Lawrence Krauss". *Huffington Post*. http://www.huffingtonpost.com/kelly-james-clark/more-nonsense-from-lauren_b_8124900.html (3.11.2016).
- Clemmensen, Signe Bedsted, Jonas Mengel-From, Jaakko Kaprio, Henrik Frederiksen ve Jacob von Bornemann Hjelmberg. "Tattoo ink exposure is associated with lymphoma and skin cancers – a Danish study of twins". *BMC Public Health*, 25, 170 (2025).
- Cohen, Roger. "Charlie Hebdo's Multi-Million-Dollar Pile of Tragedy Money". *Vanity Fair*. <https://www.vanityfair.com/news/2015/07/charlie-hebdo-money-in-france> (9.07.2015).
- Collins, Francis. *The Language of God: A Scientist Presents Evidence for Belief*. Londra: Pocket Books, 2007.
- Collins, Robin. "The Evidence for Fine-tuning". Neil A. Manson (der.), *God and Design: The Teleological Argument and Modern Science* içinde, 178-199. Londra: Routledge, 2003.
- Comte, Auguste. *The Positive Philosophy of Auguste Comte, I. Cilt.* çev. Harriet Martineau. Londra: George Bell & Sons, 1896.
- Connor, Phillip. "6 facts about South Korea's growing Christian population". *Pew Research Center*. <https://www.pewresearch.org/short-reads/2014/08/12/6-facts-about-christianity-in-south-korea/> (12.08.2014).
- Copan, Paul ve William Lane Craig. *Creation Out of Nothing: A Biblical, Philosophical, and Scientific Exploration*. Grand Rapids: Baker Academic, 2004.
- Corey, Michael Anthony. *God and the New Cosmology: The Anthropic Design Argument*. Maryland: Rowman & Littlefield, 1993.

- Crabtree, Steve. "Religiosity Highest in World's Poorest Nations". *Gallup*. <http://www.gallup.com/poll/142727/religiosity-highest-world-poorest-nations.aspx> (21.03.2016).
- Craig, William Lane. "Argument from Contingency". *Reasonable Faith*. <http://www.reasonablefaith.org/defenders-1-podcast/transcript/s04-01> (11.11.2016).
- Craig, William L. "Five Reasons God Exists". William L. Craig ve W. Sinnott-Armstrong (der.), *God? A Debate Between a Christian and an Atheist* içinde, 17-21. Oxford: Oxford University Press, 2004.
- Craig, William Lane. "Navigating Sam Harris' The Moral Landscape". *Reasonable Faith*. <https://www.reasonablefaith.org/writings/popular/existence...of-god/navigating-sam-harris-the-moral-landscape>.
- Craig, William Lane. *Reasonable Faith*. Illinois: Crossway Books, 2008.
- Craig, William Lane. *The Kalam Cosmological Argument*. Londra: Macmillan Press, 1979.
- Cross, Tony. "Former Charlie Hebdo cartoonist Siné dies after controversial career". *RFI*. <https://www.rfi.fr/en/culture/20160505-former-charlie-hebdo-cartoonist-sine-dies-after-controversial-career> (5.05.2016).
- "Cumhuriyetçiyim' demişti... Celal Şengör'ün tezini Osmanlı Hanedanı'na ithaf ettiği ortaya çıktı". *Cumhuriyet*. <https://www.cumhuriyet.com.tr/turkiye/cumhuriyetciyim-demisti-celal-sengorun-tezini-osmanli-hanedani-na-2148749> (06.12.2023).
- Cushing, James T. *Fizikte Felsefi Kavramlar I: Felsefe ve Bilimsel Kuramlar Arasındaki Tarihsel İlişki*. çev. Özgür Sarioğlu. İstanbul: Sabancı Üniversitesi Yayınları, 2010.
- Cushing, James T. *Fizikte Felsefi Kavramlar II: Felsefe ve Bilimsel Kuramlar Arasındaki Tarihsel İlişki*. çev. Özgür Sarioğlu. İstanbul: Sabancı Üniversitesi Yayınları, 2010.
- "Cübbeli Ahmet Hoca: Büyük Patlama (Big Bang) Deneyi Lüzumsuz". YouTube videosu, <https://www.youtube.com/watch?v=Tyo4FD8P--U> (07.03.2016).
- Çağlayan, Armağan. "Dışkı yedirmek işkence değildir". *Radikal Gazetesi*. <http://www.radikal.com.tr/yazarlar/armagan-caglayan/diski-yedirmek-iskence-degidir-1477196/> (02.01.2016).

- Çağlayan, Armağan. “İlber Hoca’ya Cevabımdır”. *Radikal Gazetesi*. <http://www.radikal.com.tr/yazarlar/armagan-caglayan/ilber-hocaya-cevabimdir-1483003/> (30.11.2015).
- Çalışlar, İzzeddin ve Mesut Yaşar Tufan. *Yüz Yıl Sonra Savaşın Çizgiler: Karikatür ve Kartpostallarla Birinci Dünya Savaşı*. İstanbul: Türkiye İş Bankası, 2018.
- Çamlıbel, Cansu. “Prof. Dr. Cenk Yaltırak: Türkiye’nin deprem haritaları da senaryoları da yanlış”. *T24*. <https://t24.com.tr/yazarlar/cansu-camlibel/prof-dr-cenk-yaltirak-turkiye-nin-deprem-haritalari-da-senaryolari-da-yanlis,38708> (14.02.2023).
- Çokgezen, Murat. “Can the State Make you More Religious? Evidence from Turkish Experience”. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 61 (2022): 349-373.
- Dawkins, Richard. *Bir Şeytan’ın Papazı: Umut, Yalanlar, Bilim ve Sevgi Üzerine Yansımalar*. çev. Tunç Tuncay Bilgin. İstanbul: Kuzey Yayınları, 2008.
- Dawkins, Richard. *Kör Saatçi*. çev. Feryal Halatçı. Ankara: Tübitak Popüler Bilim Kitapları, 2004.
- Dawkins, Richard. “Letter: Scientific versus theological knowledge”. *Independent*. <https://www.independent.co.uk/voices/letter-scientific-versus-theological-knowledge-1498837.html> (20.03.1993).
- Dawkins, Richard. *River Out of Eden: A Darwinian View of Life*. New York: Basic Books, 1995.
- Dawkins, Richard. *Tanrı Yanılgısı*. çev. Melisa Miller, Barbaros Efe Güner, Tunç Tuncay Bilgin. İstanbul: Kuzey Yayınları, 2015.
- Dawkins, Richard. *The God Delusion*. Londra: Black Swan, 2007.
- Dawkins, Richard. *The Selfish Gene*. Oxford: Oxford University Press, 1989.
- Dawkins, Richard. Twitter gönderisi. 16 Aralık 2019, 7:11. <https://x.com/richarddawkins/status/1206607677884813313?s=11>.
- “Deaths hold steady even as mileage increases in 2024”. *National Safety Council*. <https://injuryfacts.nsc.org/motor-vehicle/overview/preliminary-estimates/>.
- Demirel, Cemre. *Ahlak Felsefesinde Tanrı Nerede?*. İstanbul: İstanbul Yayınevi, 2024.
- Dennett, Daniel C. *Darwin’in Tehlikeli Fikri: Evrim ve Hayatın Anlamı*. çev. Aybey Eper ve Bahar Kılıç. İstanbul: Alfa Bilim, 2011.

- Deringil, Selim. "‘There is no Compulsion in Religion’: On Conversion and Apostasy in the Late Ottoman Empire: 1839–1856". *Comparative Studies in Society and History*, 42, 3 (2000): 547-575.
- Descartes, René. *Principles of Philosophy*. çev. Valentine Rodger Miller ve Reese P. Miller. Dordrecht: Kluwer Academic, 1982.
- Desmond, Adrian ve James Moore. *Darwin: The Life of a Tormented Evolutionist*. New York: Norton, 1991.
- Dettmer, Jamie. "Berlin Attack Suspect Recruited in Germany, Spoke Openly of Mounting Truck Attack". *Voice of America*. <https://www.voanews.com/abelin-market-assailant-recruited-in-germany-talked-openly-of-mounting-truck-attack/3648529.html> (23.12.2016).
- Diab, Khaled. "When It Comes to Islam, New Atheists Sound a Lot Like Christian Fundamentalists". *Haaretz*. <http://www.haaretz.com/opinion/.premium-1.656413> (17.06.2016).
- "Diagnosis and Treatment". *Centers for Disease Control and Prevention*. <https://www.cdc.gov/plague/diagnosis/index.html> (26.22.2019).
- Dillon, Michele. "The Sociology of Religion". Bryan S. Turner (der.), *The New Blackwell Companion to Social Theory* içinde, 409-427. West Sussex: Wiley-Blackwell, 2009.
- Dilthey, Wilhelm. *Hermeneutik ve Tin Bilimleri*. çev. Doğan Özlem. İstanbul: Paradigma Yayınları, 1999.
- Dobzhansky, Theodosius. "Nothing in Biology Makes Sense Except in the Light of Evolution". *The American Biology Teacher*, 75, 2 (1973): 125-129.
- Doko, Enis. "Aksiyolojik Argüman: Değerlerin Ontolojik Temellendirmesi Tanrısız Mümkün Mü?". Caner Taslaman ve Enis Doko (der.), *Allah, Felsefe ve Bilim* içinde, 101-143. İstanbul: İstanbul Yayınevi, 2013.
- Doko, Enis. *Dâhi ve Dindar: Isaac Newton*. İstanbul: İstanbul Yayınevi, 2011.
- Dols, Michael W. *Majnûn: The Madman in Medieval Islamic Society*. Diana E. Immisch (der.) Oxford: Clarendon Press, 1992.
- Domonoske, Camila. "50 Years Ago, Sugar Industry Quietly Paid Scientists To Point Blame At Fat". *NPR*. <https://www.npr.org/sections/thetwo-way/2016/09/13/493739074/50-years-ago-sugar-industry-quietly-paid-scientists-to-point-blame-at-fat> (13.09.2016).

- Dökmen, Üstün. “Bilim ve Din”. *Cumhuriyet Gazetesi*. <https://www.cumhuriyet.com.tr/yazarlar/ustun-dokmen/bilim-ve-din-1905567> (6.02.2022).
- Draper, John William. *History of the Intellectual Development of Europe, Cilt II*. Londra: George Bell and Sons, 1888.
- Drozdek, Adam. *Greek Philosophers as Theologians: The Divine Arche*. Londra: Routledge, 2016.
- Ducharme, Jamie. “People Start Caring About Their Reputations In Kindergarten”. *Time*. <https://time.com/5206994/kids-reputation-management-study/> (20.03.2018).
- Duerden, Nick. “Lemmy interview: The Motörhead frontman on heartbreak, ageing and his penchant for Nazi memorabilia”. *Independent*. <https://www.independent.co.uk/news/people/profiles/growing-old-disgracefully-lemmy-on-heartbreak-ageing-and-his-penchant-for-nazi-memorabilia-2142747.html> (28.11.2010).
- Dunn, Elizabeth W., Lara B. Aknin ve Michael I. Norton. “Spending Money on Others Promotes Happiness”. *Science*, 319, 5870 (2008): 1687-1688.
- Durkheim, Émile. *The Elementary Forms of Religious Life*. çev. Carol Cosman. Oxford: Oxford University Press, 2001.
- Durkheim, Émile. “Science and Philosophy”. Neil Gross ve Robert Alun Jones (der.), *Durkheim’s Philosophy Lectures: Notes from the Lycée de Sens Course, 1883-1884 içinde*, 41-44. Cambridge: Cambridge University Press, 2004.
- Durkheim, Émile. “Sociology of Knowledge”. Volker Meja ve Nico Stehr (der.), *The Sociology of Knowledge içinde*, 101-120. Cheltenham: Edward Elgar Pub., 1999.
- Eagleton, Terry. “Lunging, Flailing, Mispunching”. *London Review of Books*. <https://www.lrb.co.uk/v28/n20/terry-eagleton/lunging-flailing-mispunching> (14.02.2016).
- Eagleton, Terry. *Culture and the Death of God*. New Haven: Yale University Press, 2014.
- “Eastern and Western Europeans Differ on Importance of Religion, Views of Minorities, and Key Social Issues”. *Pew Research Center*. <https://www.pew-research.org/religion/2018/10/29/eastern-and-western-europeans-differ->

- on-importance-of-religion-views-of-minorities-and-key-social-issues/ (29.10.2018).
- Ecklund, Elaine Howard ve Jerry Z. Park. "Conflict Between Religion and Science Among Academic Scientists?". *Journal for the Scientific Study of Religion*, 48, 2 (2009): 276-292.
- Ecklund, Elaine Howard, David R Johnson, Christopher P Scheitle, Kirstin RW Matthews, Steven W Lewis. "Religion among Scientists in International Context: A New Study of Scientists in Eight Regions". *Socius*, 2 (2016): 1-9.
- Einstein, Albert. *Einstein on Cosmic Religion and Other Opinions & Aphorisms*. New York: Dover Publications, [1931] 2009.
- Einstein, Albert. *The Human Side: Glimpses from His Archives*. Helen Dukas ve Banesh Hoffmann (der.). Princeton: Princeton University Press, [1979] 2013.
- Einstein, Albert. "Why War? A Letter from Albert Einstein to Sigmund Freud" *UNESCO Courier*, <https://courier.unesco.org/en/articles/why-war-letter-albert-einstein-sigmund-freud> (30.07.1932).
- Elmasry, Mohamad Hamas ve Mohammed el-Nawawy. "Can a non-Muslim Mass Shooter be a "Terrorist"?: A Comparative Content Analysis of the Las Vegas and Orlando Shootings". *Journalism Practice*, 14, 7 (2020): 863-879.
- Elshakry, Marwa. *Reading Darwin in Arabic, 1860-1950*. Chicago: The University of Chicago Press, 2013.
- Erdoğan, Aynur. *Osmanlı'da Yurt Dışı Eğitim ve Modernleşme*. İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2016.
- Erdoğan, Aynur. "Tanzimat Döneminde Modern Bilim Algısı". *Sosyoloji Dergisi*, 26, 1 (2013): 1-31.
- Ernst, Douglas. "Richard Dawkins slams Islam as 'most evil religion,' then Donald Trump for travel ban rhetoric". *The Washington Times*. <https://www.washingtontimes.com/news/2017/jun/12/richard-dawkins-slams-islam-as-most-evil-religion/> (12.06.2017).
- Ersoy, Mehmet Akif. *Safahat*. Necmettin Turinay (der.), (Ankara: TOBB, 2011).
- Ertin, Hakan ve Rainer Brömer. "Biology". Ibrahim Kalin (der.), *The Oxford Encyclopedia of Philosophy, Science, and Technology in Islam, I. Cilt*, içinde, 99-102. Oxford: Oxford University Press, 2014.

- Estrin, Mark W. (der.). *Orson Welles: Interviews*. Jackson: University Press of Mississippi, 2002.
- “EU road fatalities drop by 3% in 2024, but progress remains slow”. *European Commission*. https://transport.ec.europa.eu/news-events/news/eu-road-fatalities-drop-3-2024-progress-remains-slow-2025-03-18_en (18.03.2025).
- European Commission. “European Citizens’ Knowledge and Attitudes Towards Science and Technology”. *Eurobarometer 516*. http://europa.eu.int/comm/public_opinion/archives/eb/ebs_154_en.pdf (2021).
- Evans, C. Stephen. *Philosophy of Religion: Thinking About Faith*. Illinois: Inter Varsity Press, 1985.
- Evans, Jonathan, Alan Cooperman, Kelsey Jo Starr, Manolo Corichi, William Miner ve Kirsten Lesage. “Religion and Spirituality in East Asian Societies”. *Pew Research Center*. <https://www.pewresearch.org/religion/2024/06/17/religion-and-spirituality-in-east-asian-societies/> (17.06.2024).
- Evans-Pritchard, Edward E. *Theories of Primitive Religion*. Oxford: Clarendon, 1965.
- “Faith in reason”. *Russia Today*. <https://www.rt.com/shows/worlds-apart-oksana-boyko/190352-religion-isis-violencia-politics/> (25.09.2014).
- Farias, Miguel, Anna-Kaisa Newheiser, Guy Kahane ve Zoe de Toledo. “Scientific faith: Belief in science increases in the face of stress and existential anxiety”. *Journal of Experimental Social Psychology*, 49, 6 (2013): 1210-1213.
- Farrin, Raymond. *Structure and Qur’anic Interpretation: A Study of Symmetry and Coherence in Islam’s Holy Text*. Ashland: White Cloud Press, 2014.
- Fındıkoğlu, Ziyaeddin Fahri. *Auguste Comte ve Ahmet Rıza*. İstanbul: Türkiye Harsî ve İctimai Araştırmalar Derneği, 1962.
- Finocchiaro, Maurice A. *Defending Copernicus and Galileo: Critical Reasoning in the Two Affairs*. Dordrecht: Springer, 2010.
- Flanagan, Kieran. *Sociological Noir: Irruptions and the Darkness of Modernity*. Londra: Routledge, 2016.
- Flew, Antony. *There is a God: How the World’s Most Notorious Atheist Changed His Mind*. New York: Harper One, 2007.
- Fodor, Jerry ve Massimo Piattelli-Palmarini. *What Darwin Got Wrong*. Londra: Profile, 2010.

- Fowden, Garth. "Polytheist Religion and Philosophy". Peter Garnsey ve Averil Cameron (der.), *Cambridge Ancient History XIII* içinde, 538-560. Cambridge: Cambridge University Press, 1998.
- Frankenberry, Nancy K. *The Faith of Scientists: In Their Own Words*. New Jersey: Princeton University Press, 2008.
- Fraser, Giles. "Why the Soviet attempt to stamp out religion failed". *Guardian*. <https://www.theguardian.com/commentisfree/belief/2017/oct/26/why-the-soviet-attempt-to-stamp-out-religion-failed#> (26.10.2017).
- Freud, Sigmund. "Excerpt from The Future of an Illusion". Volker Meja ve Nico Stehr (der.), *The Sociology of Knowledge* içinde, 92-95. Cheltenham: Edward Elgar Pub., 1999.
- Frost, Natasha. "Why Stalin Tried to Stamp Out Religion in the Soviet Union". *History*. <https://www.history.com/news/joseph-stalin-religion-atheism-ussr> (23.04.2021).
- Fuchs, Stephan. *Against Essentialism: A Theory of Culture and Society*. Massachusetts: Harvard University Press, 2001.
- Funkenstein, Amos. *Theology and the Scientific Imagination: from the Middle Ages to the Seventeenth Century*. Princeton: Princeton University Press, 1986.
- Furseth, Inger ve Pal Repstad. *An Introduction to the Sociology of Religion: Classical and Contemporary Perspectives*. Aldershot: Ashgate, 2006.
- Gardham, Duncan. "More Muslims identify themselves as British than rest of population". *Telegraph*. <https://www.telegraph.co.uk/news/religion/5287105/More-Muslims-identify-themselves-as-British-than-rest-of-population.html> (7.05.2009).
- Gauch, Hugh G. Jr. *Scientific Method in Brief*. Cambridge: Cambridge University Press, 2012.
- Gelvin, James L. *Modern Ortadoğu Tarihi: 1453-2015*. çev. Güneş Ayas. İstanbul: Timaş, 2016.
- Gervais, Will M., Azim F. Shariff ve Ara Norenzayan. "Do You Believe in Atheists? Distrust is Central to Anti-Atheist Prejudice". *Journal of Personality and Social Psychology*, 101, 6 (2011): 1189-1206.
- Gieryn, Thomas. "Bilimin Sınırları". Mihriban Şenses (der.), *Bilimin Sınırları ve Bilimsel İhtilaflar* içinde, 3-72. İstanbul: Paradigma, 2012.

- Glick, Thomas F. "Biruni". Thomas Glick, Steven J. Livesey ve Faith Wallis (der.), *Medieval Science, Technology, and Medicine: An Encyclopedia* içinde, 88-90. New York: Routledge, 2005.
- "Global Christianity– A Report on the Size and Distribution of the World's Christian Population". *Pew Research Center*. <https://www.pewresearch.org/religion/2011/12/19/global-christianity-exec/> (19.12.2011).
- Goldziher, Ignaz. *Muslim Studies*. çev. C. R. Barber ve S. M. Stern. Chicago: Aldine Publishing Company, 1966.
- Gordon, Scott. *The History and Philosophy of Social Science*. Londra: Routledge, 1991.
- Gottfried, Robert S. *Black Death*. New York: The Free Press, 1983.
- Gould, Stephen Jay. *Bully for Brontosaurus*. Londra: Vintage, 2001.
- Gould, Stephen Jay. "Darwinian Fundamentalism". *The New York Review of Books*. 12.06.1997: 34-37.
- Gould, Stephen Jay. *Rocks of Ages: Science and Religion in the Fullness of Life*. Londra: Jonathan Cape, 2001.
- Gramlich, John. "East Germany has narrowed economic gap with West Germany since fall of communism, but still lags". *Pew Research Center*. <https://www.pewresearch.org/short-reads/2019/11/06/east-germany-has-narrowed-economic-gap-with-west-germany-since-fall-of-communism-but-still-lags/> (6.11.2019).
- Gramlich, John. "How the attitudes of West and East Germans compare, 30 years after fall of Berlin Wall". *Pew Research Center*. <https://www.pewresearch.org/short-reads/2019/10/18/how-the-attitudes-of-west-and-east-germans-compare-30-years-after-fall-of-berlin-wall/> (18.10.2019).
- Gregorio, Mario A. Di. *From Here to Eternity: Ernst Haeckel and Scientific Faith*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2005.
- Gregory, Frederick. *Scientific Materialism in Nineteenth Century Germany*. Dordrecht: D. Reidel Pub., 1977.
- Grumley, John. *History and Totality*. New York: Routledge, 2016.
- "Guess Who Got The Key To Detroit?". *CBS News*. <https://www.cbsnews.com/news/guess-who-got-the-key-to-detroit/> (26.03.2003).

- “Gun Violence in the U.S. 2022: Examining the Burden Among Children & Teens”. *Center for Gun Violence Solutions*. <https://publichealth.jhu.edu/center-for-gun-violence-solutions/research-reports/gun-violence-in-the-united-states>.
- Gutas, Dimitri. *Yunanca Düşünce Arapça Kültür: Bağdat'ta Yunanca-Arapça Çeviri Hareketi ve Erken Abbasi Toplumu*. çev. Lütfü Şimşek. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2020.
- Gültekin, Elif. “Sultan II. Abdülhamid Döneminde Koleraya Karşı İlaç Geliştirme Çalışmaları”. *Bilig*, 92 (2020): 115-134.
- Gürpınar, Doğan. *Ottoman/Turkish Visions of the Nation, 1860-1950*. New York: Palgrave Macmillan, 2013.
- Habermas, Jürgen. *Europe: The Faltering Project*. çev. Ciaran Cronin. Malden, MA: Polity, 2009.
- Habermas, Jürgen. “Notes on Post-Secular Society”. *New Perspectives Quarterly*, 25 (2008): 17-29.
- Hacohen, Malachi Haim. *Karl Popper- The Formative Years, 1902-1945: Politics and Philosophy in Interwar Vienna*. Cambridge: Cambridge University Press, 2000.
- Halfpenny, Peter. “Rasyonalite ve Bilimsel Bilginin Sosyolojisi”. çev. Dilek Hattatoğlu. Bekir Balkız ve Vefa Saygın Öğütle (der.), *Bilim Sosyolojisi İncelemeleri: Temel Yaklaşımlar, Kavramlar ve Tartışmalar* içinde, 58-64. Ankara: Doğu-Batı Yayınları, 2010.
- Hanioğlu, M. Şükrü. *Atatürk: An Intellectual Biography*. New Jersey: Princeton University Press, 2011.
- Hanioğlu, M. Şükrü. “Blueprints for a Future Society: Late Ottoman Materialists on Science, Religion, and Art”. Elisabeth Özdalga (der.), *Late Ottoman Society: The Intellectual Legacy* içinde, 28-116. Londra: Routledge Curzon, 2005.
- Hanioğlu, M. Şükrü. “Garbcılar: Their Attitudes toward Religion and Their Impact on the Official Ideology of the Turkish Republic”. *Studia Islamica*, 2 (1997): 133-158.
- Hanioğlu, M. Şükrü. “Tarihselleştirme ve rol modeli: II. Abdülhamid”. *Sabah*. <https://www.sabah.com.tr/yazarlar/hanioglu/2018/03/04/tarihsellestirme-ve-rol-modelligi-ii-abdulhamid> (4.03.2018).

- Harari, Yuval Noah. *Homo Deus: Yarının Kısa Bir Tarihi*. çev. Poyzan Nur Taneli. İstanbul: Kolektif, 2016.
- Harari, Yuval Noah. *Sapiens*. çev. Ertuğrul Genç. İstanbul: Kolektif, 2016.
- Harnden, Toby. "Seedy secrets of hijackers who broke Muslim laws". *Telegraph*. <https://www.telegraph.co.uk/news/1358665/Seedy-secrets-of-hijackers-who-broke-Muslim-laws.html> (6.10.2001).
- Harris, Sam. *Ahlakın Coğrafyası: Bilim, İnsani Değerleri Nasıl Belirler*. çev. Mehmet Egemen Nişancı. Ankara: Akılçelen Kitaplar, 2016.
- Harris, Sam. *Free Will*. New York: Free Press, 2012.
- Harris, Sam. *İnancın Sonu: İnanç ve Mantığın Kafa Kafaya Çarpışması*. çev. Tunç Tuncay Bilgin. İstanbul: Kuzey Yayınları, 2014.
- Harrison, Peter. "Introduction". Peter Harrison (der.), *The Cambridge Companion to Science and Religion* içinde, 1-17. Cambridge: Cambridge University Press, 2010.
- Harrison, Peter. "The Cultural Authority of Natural History in Early Modern Europe". Denis Alexander ve Ronald L. Numbers (der.), *Biology and Ideology: From Descartes to Dawkins* içinde, 11-35. Chicago: Chicago University Press, 2010.
- Harskamp, Jaap. *The Anatomy of Despondency: European Socio-Cultural Criticism 1789-1939*. Leiden: Brill Academic Publishers, 2011.
- Harvey, Van A. *Feuerbach and the Interpretation of Religion*. Cambridge: Cambridge University Press, 1995.
- Hasse, Dag Nikolaus. "Avicenna's 'Giver of Forms' in Latin Philosophy, Especially in the Works of Albertus Magnus". Dag Nikolaus Hasse ve Amos Bertolacci (der.), *The Arabic, Hebrew and Latin Reception of Avicenna's Metaphysics* içinde, 225-249. Berlin: De Gruyter, 2012.
- Hawking, Stephen ve Leonard Mlodinow. *The Grand Design*. New York: Bantam Books, 2010.
- Heilbron, J. L. *The Sun in the Church: Cathedrals as Solar Observatories*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1999.
- Hekman, Susan. *Bilgi Sosyolojisi ve Hermeneutik: Mannheim, Gadamer, Foucault ve Derrida*. çev. Hüsamettin Arslan ve Bekir Balkız. İstanbul: Paradigma Yayınları, 1999.

- Helfont, Samuel. *Compulsion in Religion: Saddam Hussein, Islam, and the Roots of Insurgencies in Iraq*. Oxford: Oxford University Press, 2018.
- Henry, John. *Bilim Devrimi ve Modern Bilimin Kökenleri*. çev. Selim Değirmenci. İstanbul: Küre Yayınları, 2009.
- Heyd, Uriel. "Moses Hamon, Chief Jewish Physician to Sultan Süleyman the Magnificent". *Oriens*, 16 (1963): 152-170.
- Hick, John. *Philosophy of Religion*. New Jersey: Prentice-Hall, 1973.
- Hikmet, Nazım. *Bütün Şiirleri*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2015.
- Hitchens, Christopher. *God Is Not Great: How Religion Poisons Everything*. New York: Twelve, 2007.
- Hitchens, Christopher. *Hitch-22: A Memoir*. Sydney: Allen & Unwin, 2011.
- Hitchens, Christopher. *Letters to a Young Contrarian*. New York: Basic Books, 2001.
- Hitchens, Christopher. *The Portable Atheist: Essential Readings for the Nonbeliever*. Philadelphia: Da Capo Press, 2007.
- Holder, Rodney. *Big Bang Big God: A Universe Designed for Life?*. Oxford: Lion Books, 2013.
- Honsa, Carol. "Hindu 'untouchables' converting to Islam for a chance at a better life". *The Christian Science Monitor*. <https://www.csmonitor.com/1981/0730/073047.html> (30.07.1981).
- Hood JR, Ralph W. ve Zhuo Chen. "Conversion and Deconversion". Stephen Bullivant ve Michael Ruse (der.). *The Oxford Handbook of Atheism* içinde, 537-552. Oxford: Oxford University Press, 2013.
- Hoogeveen, Suzanne, Julia M. Haaf, Joseph A. Bulbulia vd. "The Einstein effect provides global evidence for scientific source credibility effects and the influence of religiosity". *Nature Human Behaviour*, 6 (2022): 523-535.
- Howard, Jacqueline ve Paul Kirby. "What we know about Magdeburg market attack suspect Abdulmohsen". *BBC*. <https://www.bbc.com/news/articles/cy09y32rlnxo> (23.12.2024).
- Hull, David L. *Science as a Process: An Evolutionary Account of the Social and Conceptual Development of Science*. Chicago: The University of Chicago Press, 1988.
- Hung, Edwin. *Philosophy of Science*. Boston, MA: Wadsworth, 2014.

- Hunsberger, Bruce E. ve Bob Altemeyer. *Atheists: A Groundbreaking Study of America's Nonbelievers*. New York: Prometheus Books, 2006.
- Hyman, Gavin. *A Short History of Atheism*. Londra: I. B. Tauris, 2010.
- Ihsanoglu, Ekmeleddin. "Ottomans and European Science". Patrick Petitjean, Catherine Jami ve Anne Marie Moulin (der.), *Science and Empires* içinde, 37-48. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers, 1992.
- "In America, Does More Education Equal Less Religion?". *Pew Research Center*. <https://www.pewresearch.org/religion/2017/04/26/in-america-does-more-education-equal-less-religion/> (26.04.2017).
- "Indian gov't 'sponsors Islamophobia', Pakistan PM tells UN". *Al Jazeera*. <https://www.aljazeera.com/news/2020/9/25/pakistan-pm-khan-slams-india-over-kashmir-islamophobia> (25.09.2020).
- "Interview with Karl Marx". *Chicago Tribune*. https://www.marxists.org/archive/marx/bio/media/marx/79_01_05.htm (05.01.1879).
- İhsanoğlu, Ekmeleddin. "Batı Bilimi ve Osmanlı Dünyası: Bir İnceleme Örneği Olarak Modern Astronomi'nin Osmanlı'ya Girişi (1660-1860)". *BELLETEREN*, 56, 217 (1992): 727-774.
- İhsanoğlu, Ekmeleddin. *Studies on Ottoman Science and Culture*. Londra: Routledge, 2021.
- İnal, Vedit. "The Eighteenth and Nineteenth Century Ottoman Attempts to Catch Up with Europe". *Middle Eastern Studies*, 47, 5 (2011): 725-756.
- "İsmail Kahramandan İkinci Che Açıklaması". *CNN Türk*. <http://www.cnnturk.com/turkiye/ismail-kahramandan-ikinci-che-aciklamasi> (03.01.2016).
- İzutsu, Toshihiko. *Kur'an'da Dinî ve Ahlâki Kavramlar*. çev. Selâhattin Ayaz. İstanbul: Pınar Yayınları, 1991.
- Jaeger, Werner. *İlk Yunan Filozoflarında Tanrı Düşüncesi*. çev. Güneş Ayas. İstanbul: İthaki, 2012.
- Kakulte, Arvind ve Samreen Shaikh. "Prosocial behavior, psychological well-being, positive and negative affect among young adults: A cross-sectional study". *Industrial Psychiatry Journal*, 32, 1 (2023): 127-130.
- Karpat, Kemal H. *Osmanlı'dan Günümüze Elitler ve Din*. çev. Güneş Ayas. İstanbul: Timaş, 2009.

- Katz, Brigit. "Heavily Abridged 'Slave Bible' Removed Passages That Might Encourage Uprisings". *Smithsonian Magazine*. <https://www.smithsonianmag.com/smart-news/heavily-abridged-slave-bible-removed-passages-might-encourage-uprisings-180970989/> (4.01.2019).
- Kearns, Erin M., Allison E. Betus ve Anthony F. Lemieux. "Why Do Some Terrorist Attacks Receive More Media Attention Than Others?". *Justice Quarterly*, 36 (2019): 985-1022.
- Kelly, Alfred. *The Descent of Darwin: The Popularization of Darwinism in Germany, 1860-1914*. Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1981.
- Kemal, Namık. *Renan Müdâfaanâmesi: İslâmiyet ve Maârif*. M. Fuad Köprülü (der.). Ankara: Milli Kültür Yayınları, 1962.
- Kettell, Steven. "Faithless: The Politics of New Atheism". *Secularism and Non-religion*, 2 (2013): 61-72.
- Khullar, Dhruv. "Faith, Science, and Francis Collins". *New Yorker*. <https://www.newyorker.com/news/persons-of-interest/faith-science-and-francis-collins> (7.04.2022).
- King, D. Brett, William Douglas Woody ve Wayne Viney. *A History of Psychology: Ideas and Context*. New York: Routledge, 2016.
- Kitabı Mukaddes*. İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi, 1993.
- Kitcher, Philip. "Militant Modern Atheism". *Journal of Applied Philosophy*, 28, 1 (2011): 1-13.
- Kornick, Lindsay. "Sam Harris says Donald Trump is 'worse' than Usama bin Laden: 9/11 terrorist 'demonstrated many virtues'". *FOX News*. <https://www.foxnews.com/media/sam-harris-says-donald-trump-worse-than-usama-bin-laden-9-11-terrorist-demonstrated-many-virtues> (31.08.2022).
- Köse, Metin Ziya. "Mekteb-i Osmani". *TDV İslâm Ansiklopedisi, EK-II. Cilt içinde*, 241-242. Ankara: TDV Yayınları, 2019.
- Krauss, Lawrence M. "All Scientists Should Be Militant Atheists". *New Yorker*. <http://www.newyorker.com/news/news-desk/all-scientists-should-be-militant-atheists> (3.11.2016).
- Krebs, Robert E. *Scientific Development and Misconceptions through the Ages: A Reference Guide*. Westport, CT: Greenwood, 1999.

- Krementsov, Nikolai. "Darwinism, Marxism, and Genetics in the Soviet Union". *Biology and Ideology: From Descartes to Dawkins* içinde, 215-246.
- Kuhn, Thomas S. *Bilimsel Devrimlerin Yapısı*. çev. Nilüfer Kuyaş. İstanbul: Alan Yayıncılık, 1991.
- Kuhn, Thomas S. "Nesnellik, Değer Yargısı ve Kuram Seçimi". *Asal Gerilim: Bilimsel Gelenek ve Değişim Üzerine Seçme İncelemeler* içinde, 381-404. çev. Yakup Şahan. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 1994.
- Kuru, Ahmet T. *Islam, Authoritarianism, and Underdevelopment: A Global and Historical Comparison*. Cambridge: Cambridge University Press, 2019.
- Küçük, B. Harun. "Aletler, Zicler ve Mecmualar: Yeniçağ Osmanlısı'nda Astro-nomi Pratikleri, 1650-1750". Sanem Güvenç-Salgırlı ve Vefa Saygın Öğütle (der.), *Geç Osmanlı'dan Günümüze Modern Doğa Bilimciliği* içinde, 159-185. Ankara: Doğu Batı, 2019.
- Lakatos, Imre. "Falsification and the Methodology of Scientific Research Programmes". Imre Lakatos ve Alan Musgrave (der.), *Criticism and the Growth of Knowledge* içinde, 91-196. Londra: Cambridge University Press, 1999.
- Lane, Edward William. *An Account of the Manners and Customs of The Modern Egyptians*, Londra: John Murray, 1860.
- Laricchiuta, Daniela, Anna Panuccio, Eleonora Picerni, Daniele Biondo, Benedetto Genovesi, Laura Petrosini. "The body keeps the score: The neurobiological profile of traumatized adolescents". *Neuroscience & Biobehavioral Reviews*, 145 (2023): 1-16.
- Lean, Nathan. "Dawkins, Harris, Hitchens: New Atheists Flirt with Islamophobia". *Salon*. http://www.salon.com/2013/03/30/dawkins_harris_hitchens_new_atheists_flirt_with_islamophobia/ (11.05.2016).
- LeDrew, Stephen. "Secular Criticism of Religion". Mia Lövhheim ve Mikael Stenmark (der.), *A Constructive Critique of Religion: Encounters between Christianity, Islam, and Non-religion in Secular Societies* içinde, 32-43. Londra: Bloomsbury, 2020.
- Leiserowitz, Anthony, Geoff Feinberg, Bessie Schwarz, Seth Rosenthal ve Edward Maibach. "35% of American Catholics Say the Pope Influenced Their Views on Global Warming". *Yale Program on Climate Change Communication*. <https://climatecommunication.yale.edu/news-events/35-of-american->

- catholics-say-the-pope-influenced-their-views-on-global-warming/ (5.11.2015).
- Lemke, Thomas. *Biyopolitika*. çev. Utku Özmakas. İstanbul: İletişim, 2014.
- Lennox, John C. *Gunning for God: Why the New Atheists are Missing the Target*. Oxford: Lion Hudson, 2011.
- Levine, Philippa ve Alison Bashford. "Introduction: Eugenics and the Modern World". Alison Bashford ve Philippa Levine (der.), *The Oxford Handbook of the History of Eugenics* içinde, 3-24. Oxford: Oxford University Press, 2010.
- Lewontin, Richard C. *Biology as Ideology: The Doctrine of DNA*. New York: Harper Perennial, 1992.
- Lindberg, David C. ve Ronald L. Numbers. "Introduction". David C. Lindberg ve Ronald L. Numbers (der.), *God & Nature: Historical Essays on the Encounter between Christianity and Science* içinde, 1-18. Berkeley: University of California Press, 1986.
- Lindemann, Mary. *Erken Modern Avrupa'da Tıp ve Toplum*. çev. Mehmet Doğan. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2013.
- Lister, Tim, Sebastian Shukla ve Fanny Bobille. "Coronavirus sparks a 'war for masks' as accusations fly". *CNN*. <https://edition.cnn.com/2020/04/03/europe/coronavirus-masks-war-intl/> (3.04.2020).
- Little, John. "Evolution: Myth, Metaphysics, or Science?". *New Scientist*, 87, 1217 (1980): 708-709.
- Livingstone, David N. *Darwin's Forgotten Defenders: The Encounter between Evangelical Theology and Evolutionary Thought*. Grand Rapids, MI: W.B. Eerdmans, 1987.
- "Los Angeles'teki yangınlar neden bu kadar büyük yıkıma yol açtı?". *BBC*. <https://www.bbc.com/turkce/articles/cp9xzzmp2vmo> (14.01.2025).
- MacFarlane, Charles. *Constantinople in 1828, II. Cilt*. Londra: Saunders and Otley, 1829.
- Mahallati, Mohammad Jafar Amir. *Ethics of War and Peace in Iran and Shi'i Islam*. Toronto: University of Toronto Press, 2016.
- "Make Vitamin D, Not UV, a Priority". *Skin Cancer Foundation*. <http://www.skincancer.org/healthy-lifestyle/vitamin-d/make-vitamin-d-not-uv-a-priority> (27.01.2017).

- Malagaris, George. *Biruni*. Oxford: Oxford University Press, 2020.
- Malinowski, Bronislaw. *Magic, Science and Religion and Other Essays*. Glencoe: The Free Press, 1948.
- Mann, Charles C. "The Birth of Religion: The World's First Temple". *National Geographic Magazine*, 219, 6 (2011): 34-59.
- Mardin, Şerif. *The Genesis of Young Ottoman Thought*. Princeton: Princeton University Press, 1962.
- Marmura, Michael E. "Ghazali's Attitude to the Secular Sciences and Logic". George F. Hourani (der.), *Essays on Islamic Philosophy and Science* içinde, 100-111. New York: State University of New York Press, 1975.
- Marx, Karl ve Friedrich Engels. *Din Üzerine*. çev. Kaya Güvenç. Ankara: Sol Yayınları, 1976.
- Mayr, Ernst. *One Long Argument: Charles Darwin and the Genesis of Modern Evolutionary Thought*. Massachusetts: Harvard University Press, 1991.
- Mayr, Ernst. *This is Biology: The Science of the Living World*. Cambridge, MA: Belknap Press, 1997.
- McDonough, Molly. "What We Get When We Give". *Harvard Medicine*, Ekim (2023), <https://magazine.hms.harvard.edu/articles/what-we-get-when-we-give>.
- McGrath, Alister. *Dawkins' God: Genes, Memes, and the Meaning of Life*. Malden, MA: Blackwell, 2005.
- McGrath, Alister E. "The Ideological Uses of Evolutionary Biology in Recent Atheist Apologetics". *Biology and Ideology: From Descartes to Dawkins* içinde, 329-351.
- McKown, Delos B. *The Classical Marxist Critiques of Religion: Marx, Engels, Lenin, Kautsky*. Hague: Martinus Nijhoff, 1975.
- McLeish, Tom. *Faith and Wisdom in Science*. Oxford: Oxford University Press, 2014.
- McMullin, Ernan. "Galileo on Science and Scripture". Peter Machamer (der.), *The Cambridge Companion to Galileo* içinde, 271-347. Cambridge: Cambridge University Press, 1998.
- Meade, Teresa A. *A History of Modern Latin America: 1800 to the Present*. Chichester: Wiley, 2016.

- Meister, Chad. *Philosophy of Religion*. New York: Palgrave Macmillan, 2014.
- Meriç, Altay Cem. *Peygamberliğin İspatı: Haber Delili*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2022.
- Messerli, Franz H. "Chocolate Consumption, Cognitive Function, and Nobel Laureates". *The New England Journal of Medicine*, 367, 16 (2012): 1562-1564.
- Midgley, Mary. *Evolution as a Religion: Strange Hopes and Stranger Fears*. Londra: Methuen, 1985.
- Milinski, Manfred. "Reputation, a universal currency for human social interactions". *Philosophical Transactions of Royal Society B*, 371, 1687 (2016): 1-9.
- "Milky Way-like Galaxies in Early Universe Embedded in 'Super Halos'". *Science Daily*. <https://www.sciencedaily.com/releases/2017/03/170323141405.htm> (23.03.2017).
- Mitchell, Cedar L., Ashley R. Schwarzer, Adélaïde Miarinjara, Clayton O. Jarrett, Angela D. Luis, B. Joseph Hinnebusch. "A Role for Early-Phase Transmission in the Enzootic Maintenance of Plague". *Plos Pathogens*, 18, 12 (2022): 1-21
- Moll, Jorge, Frank Krueger, Roland Zahn, Matteo Pardini, Ricardo de Oliveira-Souza ve Jordan Grafman, "Human fronto-mesolimbic networks guide decisions about charitable donation". *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America*, 103, 42 (2006): 15623-15628.
- Moore, James. "Ronald Aylmer Fisher: A Faith Fit for Eugenics". Nicolaas A. Rupke (der.), *Eminent Lives in Twentieth-century Science & Religion* içinde, 179-215. Frankfurt: Peter Lang, 2009.
- Murray, Michael J. *Nature Red in Tooth and Claw: Theism and the Problem of Animal Suffering*. Oxford: Oxford University Press, 2008.
- "Muslims 'Take Pride' In British Way Of Life". *IPSOS*. <https://www.ipsos.com/en-uk/muslims-take-pride-british-way-life> (10.08.2005)
- Mutaf, Abdülmecit. "Osmanlı'da Cinsel Suçların Cezalandırılmasında Cinsiyet Ayrımı (Mı?)". *Toplumsal Tarih*, 279 (2017): 24-30.
- Nagel, Thomas. *The Last Word*. Oxford: Oxford University Press, 1997.
- Needham, Joseph. "Human Laws and Laws of Nature in China and the West (II): Chinese Civilization and the Laws of Nature". *Journal of the History of Ideas*, 12, 2 (1951): 194-230.
- Newton, Isaac. *Opticks*. New York: Dover, [1704] 1979.

- Nietzsche, Friedrich. "On Truth and Lies in a Nonmoral Sense". *The Sociology of Knowledge* içinde, 58-70.
- "No level of alcohol consumption is safe for our health". *World Health Organization*. <https://www.who.int/europe/news/item/04-01-2023-no-level-of-alcohol-consumption-is-safe-for-our-health> (4.01.2023).
- Nola, Robert ve Gürol Irzık. *Philosophy, Science, Education and Culture*. Dordrecht: Springer, 2005.
- "Nones' on the Rise". *PEW Research Center*. <https://www.pewresearch.org/religion/2012/10/09/nones-on-the-rise/> (9.10.2012).
- Norton, David F. "Hume". R. Cavalier, J. S. Gouinlock ve J. P. Sterba (der.), *Ethics in the History of Western Philosophy* içinde, 155-200. Londra: MacMillan, 1989.
- Novak, David. *Zionism and Judaism: A New Theory*. Cambridge: Cambridge University Press, 2015.
- Nowak, Martin A. "Evolution Brings Us to God". *Society of Catholic Scientists*. <https://catholicscientists.org/articles/evolution-brings-us-to-god/> (28.02.2025).
- Numbers, Ronald L. (der.). *Galileo Goes To Jail And Other Myths About Science And Religion*. Londra: Harvard University Press, 2009.
- O'Hear, Anthony. "Introduction". Anthony O'Hear (der.), *Karl Popper: Philosophy and Problems* içinde, 1-12. Cambridge: Cambridge University Press, 1995.
- O'Mathúna, Dónal P. "Christian Theology and Disasters: Where is God in All This?". Dónal P. O'Mathúna, Vilius Dranseika ve Bert Gordijn (der.), *Disasters: Core Concepts and Ethical Theories* içinde, 27-42. Cham: Springer, 2018.
- Ohlheiser, Abby. "Richard Dawkins Defends 'Mild' Pedophilia, Again and Again". *Atlantic*. <https://www.theatlantic.com/international/archive/2013/09/richard-dawkins-defends-mild-pedophilia-again-and-again/311230/> (10.09.2013).
- Oltermann, Philip. "Success of far-right AfD shows east and west Germany are drifting further apart". *Guardian*. <https://www.theguardian.com/world/article/2024/sep/01/success-far-right-afd-shows-east-west-germany-drifting-further-apart> (1.09.2024).

- “Only the Old Embrace God in Former East Germany”. *Spiegel*. <https://www.spiegel.de/international/zeitgeist/report-shows-highest-percentage-of-atheists-in-former-east-germany-a-828526.html> (19.04.2012).
- Oparin, A. I. *Genesis and Evolutionary Development of Life*. çev. Eleanor Maass. New York: Academic Press, 1968.
- Oppenheimer, J. R. “Atomic Weapons”. *Proceedings of the American Philosophical Society*, 90, 1 (1946): 7-10.
- Oppenheimer, J. Robert. *Science and the Common Understanding*. New York: Simon and Schuster, 1954.
- Oyler, Lauren. “You Don’t Have to ‘Imagine’ John Lennon Beat Women and Children—It’s Just a Fact”. *Vice*. <https://www.vice.com/en/article/you-dont-have-to-imagine-john-lennon-beat-women-and-childrenits-just-a-fact/> (10.09.2015).
- Öymen, Örsan K. “Osmanlı’nın Cehaleti”. *Cumhuriyet Gazetesi*. <https://www.cumhuriyet.com.tr/yazarlar/orsan-k-oymen/osmanlinin-cehaleti-170409><https://www.cumhuriyet.com.tr/yazarlar/orsan-k-oymen/osmanlinin-cehaleti-1704093> (25.11.2019).
- Öztürk, Eyüp. “Osmanlı’nın Batılılaşma Sürecine Refleksif Bir Bakış: Mehmed Emin Efendi ve *Risâle-i İrşâdiyye* Adlı Eserine Yansıyan Teknik [Teknoloji] Karşılığı”. *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, 26, 1 (2025): 107–130.
- “Pakistan’s Khan backs China on Uighurs, praises one-party system”. *Al Jazeera*. <https://www.aljazeera.com/news/2021/7/2/pakistan-imran-khan-china-uighurs> (2.07.2021).
- Palmer, Michael. *Freud and Jung on Religion*. New York: Routledge, 1997.
- Pancaldi, Giuliano. *Darwin in Italy: Science Across Cultural Frontiers*. çev. Ruey Brodine Morelli. Bloomington: Indiana University Press, 1991.
- Pape, Robert A. ve James K Feldman. *Cutting the Fuse: The Explosion of Global Suicide Terrorism and How to Stop It*. Chicago: Chicago University Press, 2010.
- Pascal, Blaise. *Pascal’s Pensées*. New York: E.P. Dutton, 1958.
- Peck, James (der.). *The Chomsky Reader*. New York: Pantheon Books, 1987.

- Peters, Rudolph. "Religious Attitudes towards Modernization in the Ottoman Empire. A Nineteenth Century Pious Text on Steamships, Factories and the Telegraph". *Die Welt des Islams*, 26, 1 (1986): 76-105.
- Peters, Ted. "Science and Religion: Ten Models of War, Truce, and Partnership". *Theology and Science*, 16, 1 (2017): 11-53.
- Peterson, Anna. *With God on Our Side: Religion, Social Movements, and Social Change*. Berlin: De Gruyter, 2024.
- Pickering, W. S. F. *Durkheim's Sociology of Religion: Themes and Theories*. Cambridge: James Clark & Co., 1984.
- Pickover, Clifford. *Archimedes to Hawking: Laws of Science and the Great Minds Behind Them*. Oxford: Oxford University Press, 2008.
- Plantinga, Alvin. *Warranted Christian Belief*. Oxford: Oxford University Press, 2000.
- Plantinga, Alvin. *Where the Conflict Really Lies: Science, Religion, and Naturalism*. Oxford: Oxford University Press, 2011.
- Pop, Virgiliu. "Viewpoint: Space and Religion in Russia: Cosmonaut Worship to Orthodox Revival". *Astropolitics: The International Journal of Space Politics & Policy*, 7, 2 (2009): 150-163.
- Popper, Karl. *After the Open Society: Selected Social and Political Writings*. Jeremy Shearmur ve Piers Norris Turner (der.). Londra: Routledge, 2008.
- Popper, Karl. "Normal Science and its Dangers". Imre Lakatos ve Alan Musgrave (der.), *Criticism and the Growth of Knowledge* içinde, 51-58. Londra: Cambridge University Press, 1999.
- Popper, Karl. "Science: Conjectures and Refutations". Yuri Balashov ve Alex Rosenberg (der.), *Philosophy of Science: Contemporary Readings* içinde, 294-301. Londra: Routledge, 2002.
- Porter, Roy. *Kan Revan İçinde: Tıbbın Kısa Tarihi*. çev. Gürol Koca. İstanbul: Metis Bilim, 2016.
- "Prof. Celal Şengör: Kendimi Bildim Bileli Ateistim". YouTube videosu, https://www.youtube.com/watch?v=xoPx2_408rU (12.12.2016).
- "Prof. Celal Şengör: En cahil Türkler Müslüman Türklerdir". *Independent Türkçe*. <https://www.indyrturk.com/node/101446/haber/prof-celal->

- %C5%9Feng%C3%B6r-en-cahil-t%C3%BCrkler-m%C3%BCsl%C3%BCman-t%C3%BCrklerdir (09.12.2019).
- Ragab, Ahmed. *The Medieval Islamic Hospital: Medicine, Religion, and Charity*. Cambridge: Cambridge University Press, 2015.
- Rapoport, David C. "Some General Observations on Religion and Violence". *Terrorism and Political Violence*, 3, 3 (1991): 118-140.
- Ratzsch, Del. "The Religious Roots of Science". Melville Y. Stewart (der.), *Science and Religion in Dialogue* içinde, 54-68. Oxford: Wiley-Blackwell, 2010.
- Rauf, Mehmed. "Avrupa Seyahatnamesi". Fikret Turan (der.), *Genç Tanzimat Paşazadesi Avrupa'da* içinde, 43-105. İstanbul: Timaş, 2022.
- Reichenbach, Hans. *Experience and Prediction: An Analysis of The Foundations and The Structure of Knowledge*. Chicago: The University of Chicago Press, 1938.
- "Religion's Relationship to Happiness, Civic Engagement and Health Around the World", *PEW Research Center*. <https://www.pewresearch.org/religion/2019/01/31/religions-relationship-to-happiness-civic-engagement-and-health-around-the-world/> (31.01.2019).
- "Religious Belief and National Belonging in Central and Eastern Europe". *Pew Research Center*. <https://www.pewresearch.org/religion/2017/05/10/religious-belief-and-national-belonging-in-central-and-eastern-europe/> (10.05.2017).
- Resnik, David B. *The Price of Truth: How Money Affects the Norms of Science*. Oxford: Oxford University Press, 2007.
- "Road traffic injuries". *World Health Organization*. <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/road-traffic-injuries> (13.12.2023).
- Roberts, Keith A. ve David Yamane. *Religion in Sociological Perspective*. Los Angeles: Sage, 2012.
- Rosenberg, Alex. *The Atheist's Guide to Reality: Enjoying Life without Illusions*. New York: W. W. Norton & Company, 2011.
- Ross, Stephen David. *Metaphysical Aporia and Philosophical Heresy*. New York: State University of New York Press, 1989.
- Rupke, Nicolaas. "Translation Studies in the History of Science: The Example of 'Vestiges'", *The British Journal for the History of Science*, 33, 2 (2000): 209-222.

- Ruse, Michael. "Belief in God in a Darwinian Age". Jonathan Hodge ve Gregory Radick (der.), *The Cambridge Companion to Darwin* içinde, 333-354.
- Ruse, Michael. "Darwinism and atheism: Different sides of the same coin?". *Endeavour*, 22, 1 (1998): 17-20.
- Ruse, Michael. "God is dead. Long live morality". *Guardian*. <http://www.guardian.co.uk/commentisfree/belief/2010/mar/15/morality-evolution-philosophy> (24.07.2016).
- Ruse, Michael. "Richard Dawkins: The God Delusion". *Isis*, 98, 4 (2007): 814-816.
- Ruse, Michael. *Science and Spirituality*. Cambridge: Cambridge University Press, 2010.
- Ruse, Michael. "Why I am an Accommodationist and Proud of it". *Zygon*, 50, 2 (2015): 361-375.
- Russell, Bertrand. *Din ile Bilim*. çev. Akşit Göktürk. İstanbul: Say Yayınları.
- Russell, Bertrand. *Has Man a Future?*. Connecticut: Greenwood Press, 1984.
- Russell, Bertrand. *Mysticism and Logic*. Middlesex: Penguin Books, 1953.
- Russell, Bertrand. *Religion and Science*. Londra: Thornton Butterworth, 1935.
- Sağlar, Fikri. Twitter gönderisi. 26 Mart 2022, 11:28. <https://x.com/dfikrisaglar/status/1507635492610887681>.
- "Sam Harris on GPS 'Islam has been spread by the sword'". *CNN Press Room*. <https://cnnpressroom.blogs.cnn.com/2014/11/02/sam-harris-on-gps-islam-has-been-spread-by-the-sword/> (2.11.2014).
- Sapolsky, Robert M. *Why Zebras Don't Get Ulcers*. New York: W. H. Freeman, 1994.
- "Saudi crown prince defends China's right to fight 'terrorism'". *Al Jazeera*. <https://www.aljazeera.com/news/2019/2/23/saudi-crown-prince-defends-chinas-right-to-fight-terrorism> (23.02.2019).
- Schonfeld, Bryan ve Sam Winter-Levyi "Who can convince Americans to follow the science on coronavirus? Religious leaders". *Washington Post*. <https://www.washingtonpost.com/politics/2020/05/08/who-can-convince-americans-follow-science-coronavirus-religious-leaders/> (8.05.2020).
- "Second European Union Minorities and Discrimination Survey Muslims – Selected findings". *European Union Agency for Fundamental Rights*. <https://>

- fra.europa.eu/en/publication/2017/second-european-union-minorities-and-discrimination-survey-muslims-selected (21.09.2017).
- Secord, James A. *Victorian Sensation: The Extraordinary Publication, Reception, and Secret Authorship of Vestiges of the Natural History of Creation*. Chicago: The University of Chicago Press, 2000.
- Senthilingam, Meera. "124 dead, nearly 1,200 infected with plague in Madagascar". *CNN*. <https://amp.cnn.com/cnn/2017/10/25/health/madagascar-pneumonic-plague-outbreak/> (25.10.2017).
- Settje, David E. *Faith and War: How Christians Debated the Cold and Vietnam Wars*. New York: New York University Press, 2011.
- Sevimay, Devrim. "Türkiye'nin Yüzde 90'ı Etnik Olarak Türk Değil". *Milliyet*. <http://www.milliyet.com.tr/-hepimiz-donmeyiz-/pazar/haberdetayarsiv/21.05.2010/1106272/default.htm> (07.03.2016).
- Shakespeare, William. *The Tragedy of Macbeth*. E. K. Chambers (der.), Toronto: Morang Educational Company, 1907.
- Shank, Michael H. "That the Medieval Christian Church Suppressed the Growth of Science". *Galileo Goes to Jail and Other Myths About Science and Religion* içinde, 19-27.
- Shanshan, Li, Meir J. Stampfer, David R. Williams ve Tyler J. VanderWeele, "Religious Service Attendance and Mortality Among Women". *JAMA Internal Medicine*, 176, 6 (2016): 777-785.
- Shapin, Steven. "Science and the Modern World". Edward Hackett, Olga Amsterdamska, Michael Lynch ve Judy Wajcman (der.), *The Handbook of Science and Technology Studies* içinde, 433-448. Cambridge, MA: MIT Press, 2007.
- Shefer-Mossensohn, Miri. *Science Among the Ottomans: The Cultural Creation and Exchange of Knowledge*. Austin: University of Texas Press, 2015.
- Shweder, Richard A. "Atheists Agonistes". *The New York Times*. <http://www.nytimes.com/2006/11/27/opinion/27Shweder.html> (29.12.2016).
- Singer, Peter. *Practical Ethics*. Cambridge: Cambridge University Press, 2011.
- Singh, Anita. "Richard Dawkins in Storm Over 'Mild Date Rape' Tweets". *The Telegraph*. <https://www.telegraph.co.uk/news/uknews/10998498/Richard-Dawkins-in-storm-over-mild-date-rape-tweets.html> (11.07.2014).

- Sloan, Phillip R. "The Making of a Philosophical Naturalist". Jonathan Hodge and Gregory Radick (der.), *The Cambridge companion to Darwin* içinde, 21-43. Cambridge: Cambridge University Press, 2009.
- Slotten, Ross A. *The Heretic in Darwin's Court: The Life of Alfred Russel Wallace*. New York: Columbia University Press, 2004.
- Smolkin, Victoria. *A Sacred Space Is Never Empty: A History of Soviet Atheism*. Princeton: Princeton University Press, 2018.
- Snow, C. P. *İki Kültür*. çev. Tuncay Birkan. Ankara: Tübitak Popüler Bilim Kitapları, 2010.
- "Solidarity? When it comes to masks, it's every nation for itself". *France 24*. <https://www.france24.com/en/20200403-solidarity-when-it-comes-to-masks-it-s-every-nation-for-itself> (3.04.2020).
- Solon, Olivia. "2016: the year Facebook became the bad guy". *Guardian*. <https://www.theguardian.com/technology/2016/dec/12/facebook-2016-problems-fake-news-censorship> (12.12.2016).
- Sonpimple, Rahul. "Dalit conversions: An act of rebellion against caste supremacy". *Al Jazeera*. <https://www.aljazeera.com/opinions/2018/6/14/dalit-conversions-an-act-of-rebellion-against-caste-supremacy> (14.06.2018).
- Sparrow, Jeff. "We Can Save Atheism from the New Atheists like Richard Dawkins and Sam Harris". *Guardian*. <https://www.theguardian.com/commentisfree/2015/nov/30/we-can-save-atheism-from-the-new-atheists> (12.05.2016).
- Stanley, Matthew. *Huxley's Church and Maxwell's Demon: From Theistic Science to Naturalistic Science*. Chicago: The University of Chicago Press, 2015.
- Stark, Rodney. *What Americans Really Believe*. Waco, Texas: Baylor University Press, 2008.
- Stenmark, Mikael. *How to Relate Science and Religion: A Multidimensional Model*. Cambridge: William B. Eerdmans, 2004.
- Swinburne, Richard ve Steve L. Porter. "Swinburne: On the "New Atheists". *Biola University Center for Christian Thought*. <https://cct.biola.edu/swinburne-on-the-new-atheists/> (13.11.2012).
- Sylla, Edith Dudley. "Creation and Nature". A. S. McGrade (der.), *The Cambridge Companion to Medieval Philosophy* içinde, 171- 195. Cambridge: Cambridge University Press, 2003.

- Şengör, Celâl. "Ateizm, Tanrı Fikrinden Tutarlıdır!". *T24*. <http://t24.com.tr/haber/ateizm-tanri-fikrinden-tutarlidir,190416> (15.01.2016).
- Şengör, A. M. Celâl. *Bilgiyle Sohbet: Popüler Bilim Yazıları*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2014.
- Şengör, A. M. Celâl. *Bir Toplum Nasıl İntihar Eder?*. İstanbul: Ka Kitap, 2016.
- Şengör, Celal. "Evrim teorisi Darwin'den çok önce İslam âlimlerinde vardı". *Habertürk*. <https://www.haberturk.com/yazarlar/celal-sengor-2466/1833876-evrim-teorisi-darwinden-cok-once-islam-alimlerinde-vardi> (12.02.2018).
- Şengör, A. M. Celâl. *Newton Neden Türk Değildi?*. İstanbul: Ka Kitap, 2015.
- Şengör, A. M. Celâl. *Zümrüt Ayna*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2003.
- Şengör, A. M. Celâl. *Zümrütnâme*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1999.
- Tamney, Joseph B. *The Resilience of Christianity in the Modern World*. New York: State University of New York Press, 1992.
- Taslaman, Caner. *Arzulardan Allah'a*. İstanbul: İstanbul Yayınevi, 2016.
- Taslaman, Caner. *Big Bang ve Tanrı*. İstanbul: İstanbul Yayınevi, 2003.
- Taslaman, Caner. *'Terör'ün ve 'Cihad'ın Retoriği*. İstanbul: İstanbul Yayınevi, 2014.
- Taunton, Larry Alex. "Listening to Young Atheists: Lessons for a Stronger Christianity". *Atlantic*. <https://www.theatlantic.com/national/archive/2013/06/listening-to-young-atheists-lessons-for-a-stronger-christianity/276584/> (14.11.2016).
- Taylor, John L. "Christianity, Science and the Postmodern Agenda". Denis Alexander (der.), *Can We Be Sure About Anything? Science, Faith and Post-modernism* içinde, 69-91. Leicester: Apollos, 2005.
- Taylor, Jerome. "Atheists Richard Dawkins, Christopher Hitchens and Sam Harris Face Islamophobia Backlash". *Independent*. <http://www.independent.co.uk/news/uk/home-news/atheists-richard-dawkins-christopher-hitchens-and-sam-harris-face-islamophobia-backlash-8570580.html> (14.04.2016).
- "Telefon geldiğinde bile esas duruşa geçerim". *Haber 7*. <https://www.haber7.com/yasam/haber/189202-telefon-geldiginde-bile-esas-durusu-gecerim> (3.10.2006).
- Temo, İbrahim. "Darwin'in Ellinci Ölüm Yılı Dönümü". *İçtihat*, 347 (1932): 5736.

- Tepeyran, Ebubekir Hâzim. *Hatıralar*. Faruk Ilıkan (der.), Ankara: Elips Kitap, 2020.
- The New Testament-İncil*. İstanbul: Yeni Yaşam Yayınları, 2000.
- “The future of World religions: Population growth projections, 2010-2050”. *PEW Research Center*. <https://www.pewforum.org/2015/04/02/religious-projections-2010-2050/> (2.04.2015).
- “The Global Religious Landscape: Religiously Unaffiliated”. *PEW Research Center*. <https://www.pewresearch.org/religion/2012/12/18/global-religious-landscape-unaffiliated/#ftn10> (18.12.2012).
- “The LAS Delegation Visits Xinjiang Uygur Autonomous Region”. *Çin Halk Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı*, https://www.mfa.gov.cn/eng/xw/wjbxw/202405/t20240530_11343488.html (5.06.2023).
- “The Nice attacker’s road to terror”. *France 24*. <https://www.france24.com/en/20160718-nice-attackers-road-terror-Mohamed-Lahouaiej-Bouhlel> (18.07.2016).
- “The World’s Muslims: Religion, Politics and Society- Chapter 7: Religion, Science and Popular Culture”. *PEW Research Center*. <http://www.pewforum.org/2013/04/30/the-worlds-muslims-religion-politics-society-science-and-popular-culture/> (29.06.2016).
- Thomas, Owen C. “The Atheist Surge: Faith in Science, Secularism, and Atheism”. *Theology and Science*, 8, 2 (2010): 195-210.
- Thornton, Stephen T. ve Andrew Rex. *Modern Physics for Scientists and Engineers*. Boston, MA: Cengage Learning, 2016.
- Topdemir, Hüseyin Gazi. “Türk Fizik-Optik Tarihi Üzerine”. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 2, 4 (2004): 138-139.
- Topham, Jonathan R. “Biology in the Service of Natural Theology: Darwin, Paley, and the Bridgewater Treatises”. *Biology and Ideology: From Descartes to Dawkins* içinde, 88-113.
- Torre, Jorge Arias-de la, Gemma Vilagut, Amy Ronaldson, Antoni Serrano-Blanco, Vicente Martín, Michele Peters, Jose M. Valderas, Alex Dregan, Jordi Alonso. “Prevalence and variability of current depressive disorder in 27 European countries: a population-based study”. *Lancet Public Health*, 6, 10 (2021): e729-e738.

- Travis, Alan. "MI5 report challenges views on terrorism in Britain". *Guardian*. <https://www.theguardian.com/uk/2008/aug/20/uksecurity.terrorism1> (20.08.2008).
- Trigg, Roger. "The Christian Roots of Scientific Reasoning". Denis Alexander (der.), *Can We Be Sure About Anything? Science, Faith and Postmodernism* içinde, 30-48.
- Turner, Frank M. "The Victorian Conflict between Science and Religion: A Professional Dimension". *Isis*, 69, 248 (1978): 364-370.
- Turner, Frank. "The Victorian Crisis of Faith and the Faith that was Lost". Richard J. Helmstadter ve Bernard V. Lightman (der.), *Victorian Faith in Crisis: Essays on Continuity and Change in Nineteenth-Century Religious Belief* içinde, 9-38. Stanford, CA: Stanford University Press, 1990.
- "Uras: Namaz Kıldığım İçin Alay Ettiler". *Radikal Gazetesi*. <http://www.radikal.com.tr/politika/uras-namaz-kildigim-icin-alay-ettiler-1115356/> (22.11.2015).
- "U.S. Muslims Concerned About Their Place in Society, but Continue to Believe in the American Dream". *Pew Research Center*. <https://www.pewresearch.org/religion/2017/07/26/findings-from-pew-research-centers-2017-survey-of-us-muslims/> (26.07.2017).
- Uzarevic, Filip, Vassilis Saroglou ve Magali Clobert. "Are atheists undogmatic?". *Personality and Individual Differences*, 116 (2017): 164-170.
- Ülken, Hilmi Ziya. *Türkiyede Çağdaş Düşünce Tarihi*. İstanbul: Ülken Yayınları, 1979.
- Ürekli, Fatma. *İstanbul'da 1894 Depremi*. İstanbul: İletişim, 2000.
- Vallery-Radot, René. *The Life of Pasteur*. çev. R. L. Devonshire. New York: Garden City Publishing, 1924.
- Varlık, Nühket. *Plague and Empire in the Early Modern Mediterranean World: The Ottoman Experience, 1347-1600*. Cambridge: Cambridge University Press, 2015.
- Veblen, Thorstein. "The Place of Science in Modern Civilization". *American Journal of Sociology*, 11, 5 (1906): 585-609.
- Vilenkin, Alex. *Many Worlds in One: The Search for Other Universes*. New York: Hill and Wang, 2006.

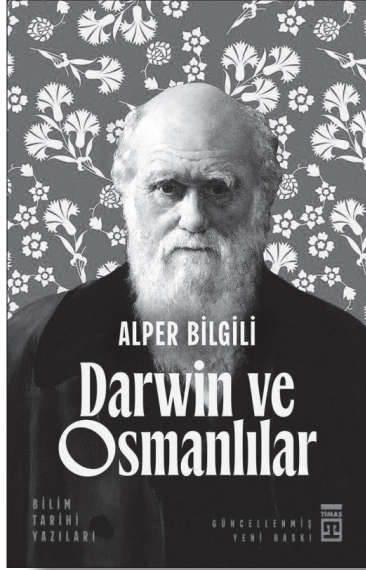
- Volney, Constantin. *Travels Through Syria and Egypt, II. Cilt*. Londra: G. G. J. and J. Robinson, 1788.
- Wallace, Alfred Russel. *The Alfred Russel Wallace Reader: A Selection of Writings from the Field*. Jane R. Camerini (der.). Baltimore: Johns Hopkins University Press, 2002.
- Ward, Keith. *Is Religion Dangerous*. Grand Rapids, MI: William Eerdmans, 2007.
- Warner, Rob. *Secularization and Its Discontents*. Londra: Continuum, 2010.
- Waterson, Jim. "Secretive hard-Brexit Facebook campaign got 1m responses". *Guardian*. <https://www.theguardian.com/politics/2019/apr/23/secretive-hard-brexit-facebook-campaign-got-1m-responses> (23.04.2019).
- Watts, Fraser. "Natural Theology and the Mind Sciences". Russell Re Manning (der.), *The Oxford Handbook of Natural Theology* içinde, 475-487. Oxford, Oxford University Press, 2013.
- Weber, Max. *Sosyoloji Yazıları*. H. H. Gerth ve C. Wright Mills (der.). çev. Taha Parla. İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları, 1987.
- Weber, Max. *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism*. çev. Talcott Parsons. Londra: Routledge, [1930] 1992.
- Weber, Max. *The Vocation Lectures*. David Owen ve Tracy B. Strong (der.). çev. Rodney Livingstone. Indianapolis: Hackett Publishing Company, 2004.
- Weikart, Richard. "The Role of Evolutionary Ethics in Nazi Propaganda and Worldview Training". Wolfgang Bialas ve Lothar Fritze (der.), *Nazi Ideology and Ethics* içinde, 211-236. New Castle: Cambridge Scholars Publishing, 2014.
- Weindling, Paul. "Genetics, Eugenics, and the Holocaust". Denis R. Alexander ve Ronald Numbers (der.), *Biology and Ideology: From Descartes to Dawkins* içinde, 192-214.
- "Western tabloids condemned for 'humanising' NZ mosque attacker". *Al Jazeera*. <https://www.aljazeera.com/news/2019/3/17/western-tabloids-condemned-for-humanising-nz-mosque-attacker> (17.03.2019).
- Whitehead, Alfred North. *Science and the Modern World*. Cambridge: Cambridge University Press, 1929.
- "WHO COVID-19 Dashboard: Deaths". *World Health Organization*. <https://data.who.int/dashboards/covid19/deaths> (27.03.2025).

- “Witnesses Say Orlando Shooter at Gay Clubs on a Regular Basis”. *ABC News*.
<https://abcnews.go.com/US/witnesses-orlando-shooter-regular-gay-clubs/story?id=39839464> (14.06.2016).
- “Xavier Le Pichon: The Fragility at the Heart of Humanity”. *On Being*. <https://onbeing.org/programs/xavier-le-pichon-the-fragility-at-the-heart-of-humanity/> (25.06.2009)
- Yang, Fenggang. “Exceptionalism or Chinamerica: Measuring Religious Change in the Globalizing World Today”. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 55, 1 (2016): 7-22.
- Yıldırım, Cemal. *Bilimin Öncüleri*. İstanbul: Bilim ve Gelecek Kitaplığı, 2016.
- Yıldırım, Nuran. “Osmanlı Coğrafyasında Karantina Uygulamalarına İsanlar: Karantina İstemezük!”. *Toplumsal Tarih*, 150 (2006): 18-27.
- Yıldırım, Nuran. *Tıphâne-i Âmire ve Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'den İstanbul Tıp Fakültesi'ne*. İstanbul: Betim, 2019.
- Yılmaz, Seçil. “Bakterilere Yakından Bakmak: Bilim ve Siyaset Arasında Bakteriyolojihane-yi Şahane”. *Hayat Sağlık: Sağlık ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 13 (2015): 54-59.
- Zemo, Kahsay Haile ve Halefom Yigzaw Nigus. “Does Religion Promote Pro-Environmental Behaviour? A Cross-Country Investigation”. *Journal of Environmental Economics and Policy*, 10, 1 (2020): 90-113.
- Zuckerman, Phil. *Faith No More: Why People Reject Religion*. Oxford: Oxford University Press, 2012.
- Zürcher, Erik Jan. *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*. çev. Yasemin Saner. İstanbul: İletişim, 2018.
- Zweig, Stefan. *The World of Yesterday: An Autobiography*. Lincoln: University of Nebraska Press, 1964.

iyi ki kitaplar var...

DARWIN VE OSMANLILAR

ALPER BİLGİLİ

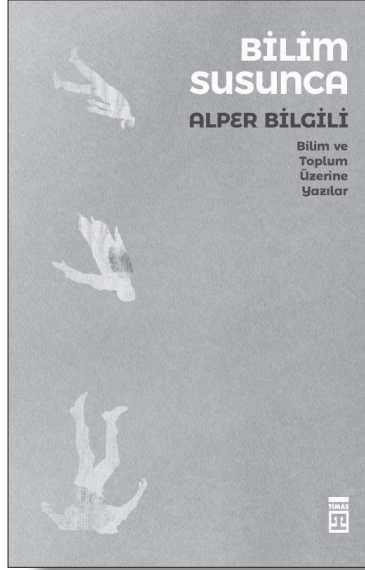

Evrim tartışmaları günümüzde ilgi çekmeye devam ediyor. Tarihte evrim, biyoloji dışı bağlamlarda nasıl tartışılmıştı? Örneğin Türkler 19. yüzyılda Darwin ve evrim teorisini nasıl karşıladılar? Osmanlı entelektüelleri evrim teorisine hangi anlamları yüklediler, ona nasıl bir misyon atfettiler? Darwin, Osmanlılar ve Türklerle ilgili neler düşünüyordu? Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılmasında İngiliz doğa bilimcinin rolü var mıydı? Darwin ve fikirleri Viktoryen İngiltere'de ne tür bir etki bıraktı? Galileo neden Kilise ile ters düştü? Kilise bilimle ilgili konularda sadece dinî motivasyonlarla mı hareket ediyordu? Nazım Hikmet'in şiirlerinde siyaset, bilim ve teknoloji nasıl buluştu?

Alper Bilgili, okurlarını tarihte kısa bir yolculuğa çıkararak farklı dönemlerde yaşanan bilimsel gelişmelerin entelektüel dünyaya ve toplumsal yaşantıya etkilerini inceliyor. Bilim dünyasının pek de bilmediğimiz kültürel yansımalarını ilginç detaylar ve keyifli bir dille ortaya koyuyor, gündelik hayatta doğru bilinen yanlışlara cevap veriyor. Nihayetinde bilim, tarih ve kültürün keşiştiği ilgi çekici bir yazı dizisi sunuyor.

iyi ki kitaplar var...

BİLİM SUSUNCA
ALPER BİLGİLİ

Bilim dışındaki tüm bilgi kaynaklarını reddetmek, bilimi din ile doğası gereği çatışan bir uğraş olarak sunmak ve bilimin idealize edilmiş, gerçekçi olmayan bir tarifini kabul etmek dolaylı olarak bilime zarar verir. Otoritelerin bilimi kullanarak toplumu manipüle etmesinin, bilimin geniş halk kitleleri üzerindeki imajının zedelenmesi ve toplumda bilim karşıtı görüşlerin daha çok alıcı bulması gibi kaçınılmaz sonuçlarını tarihte ve farklı disiplinlerde gözlemlemek mümkündür. Alper Bilgili, *Bilim Susunca*'da bilimin toplum, dinler ve ideolojiler ile ilişkisini geçmişten ve günümüzden örneklerle ortaya koyarak okuru alışılmış kalıpların dışında keyifli ve doyurucu bir okumaya davet ediyor, bilimle ilgili daha gerçekçi bir resim çizilmesine katkı sağlıyor.

Yeni kitap önerimiz için karekodu telefon kamerasına okutunuz.

Aynı karekod ile her hafta başka bir kitap

Bilim, her soruya cevap verebilir mi? Doğa bilimleri dışındaki bilgi turleri değersiz midir? Din ile bilim arasında kaçınılmaz bir çatışma mı vardır? Bilim tarihi, dinin bilime engel olduğunu mu gstermektedir? Din, toplumun dışmanı mıdır? Mslman toplumların geri kalmış olmalarının sebebi İslam mıdır? Sekülerleşme ağında din, birey ve toplum için ne ifade etmektedir? Dinlerin sonu gelmiş midir?

Türkiye'nin önemli sosyal bilimcilerinden Alper Bilgili, bu kitabında, eleştirel ve usta kalemıyla Yeni Ateizmin bu ve benzeri birçok iddiasını sorguluyor, tarihsel ve bilimsel kanıtlarla din ve bilim ilişkisine dair gerçekçi bir resim çiziyor. Güçlü argümanlarla desteklenen bu kapsamlı çalışma, bilim-din ilişkisi ekseninde yapılan tartışmaların ideolojilerin esiri olmaktan kurtarılmasına önemli bir katkı sunacaktır.

“Alper Bilgili'nin Bilim Ne Değildir? adh eseri, bilimin doğası, amaçları ve meşru sınırları üzerine yapılan popüler ve akademik tartışmalara Türkiye'den ciddi ve önemli bir katkı niteliğinde. Teorik fizikçi bir okur olarak, metindeki yaklaşım bana bir kuramsal fizikçinin, teoremleri analiz etmedeki titizliğini hatırlattı: ön kabulleri görünürlük kılmak, aksiyomların çelişki üretip üretmediğini sınamak, aksiyomlara dayanan akarsamaların doğal sonuçlarının güncel verilerle test etmek. Bilgili, aksiyom-sonuç zincirini adım adım kuran üslubu ve berrak yöntemleriyle argümanları sağlam bir çerçevede sunuyor ve din-bilim tartışmasını 'çatışma' klişesinin ötesine taşıyor.”

Prof. Dr. Emre Onur Kahya
İTÜ Fizik Bölümü Öğretim Üyesi

SOSYAL
BİLİMLER

ISBN: 978 - 605 - 08 - 4962 - 2

9 786050 849622

timas.com.tr

timasyayin grubu